

РОЗДІЛ II.
КУЛЬТУРА ПОВСЯКДЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПІЛЬНОТИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ НОТАТКИ

Олександр ЛУК'ЯНЕНКО

Методологічні орієнтири вивчення повсякдення населення УРСР

Історія повсякдення замкнених груп сама по собі є прикладом мозаїчного історичного дослідження, коли у науковий об'єктив потрапляє занадто багато питань, котрі на перший погляд здаються розрізненими, але стають важливими під час конструювання життя у країні з урахуванням мікроісторичних факторів. У своїх реконструкціях щодення українських освітян доби тоталітаризму ми орієнтуємося на характеристику повсякдення замкненої соціальної групи відповідно до біхевіористських підходів, враховуючи взаємовідносини суспільного організму (у нашому випадку колективу тієї чи іншої педагогічної установи) з навколишнім середовищем (тоталітарною державою, місцевою громадою, іншими колективами), що розкриває інформацію про систематичне положення, місце проживання, морфологію, пересування, харчування, інші психофізіологічні властивості членів замкненої спільноти, характеризує їхній життєвий цикл, поведінку тощо¹.

Проблема пошуку методологічного арсеналу для історика радянського повсякдення властива як і для науковців багатьох гуманітарних напрямів сучасності. Цьому сприяє розширення сфери пошуків, виснаження первинного інструментарію та поява нових джерел, які донедавна не розглядалися як такі, що могли слугувати основою історичної реконструкції. Все це не неминує кличе до співпраці науковців із дотичних галузей та проведення крос-предметних наукових розвідок.

Тісний зв'язок історії та антропології почався з середині ХХ століття – з часів наукових експериментів Е. Еванса-Прітчарда. У своїй лекції «Соціальна антропологія: минуле та сьогодення», виголошеній у 1950 р., він звернув увагу на те, що соціальна антропологія мала розглядатися як різновид історіографії. Вона повинна була вивчати

---

¹ Лук'яненко О. В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. С. 68.

суспільства як моральні, а не природні системи. Науковець вважав, що саме прив'язка до природничих наук продукувала фальшиву схоластику у галузі. Натомість прийшла черга перевести антропологію до сфери гуманітаристики¹. Відтоді антропологи лише поглиблювали цей зв'язок. Наприклад, Дж. Де Піна-Кабрал зауважувала, що методологічні перетини з історією ставали критично необхідними особливо в модернізації методики польових досліджень².

Дзеркальний поворот істориків до методів антропології нерідко пояснюється меркантильними інтересами. Тут ми частково згоджуємося з думкою Г. Лінхарда, який зауважував, що дослідники минувшини вдавались до антропології тоді, коли вичерпували поле для досліджень для власних докторських дисертацій³. Проте, нам здається, що, говорячи про використання методів антропології в історії повсякдення, найкраще звертатися до пояснення Е. Еванса-Прітчарда. Він пропонував розуміти антрополога як соціального фотографа⁴. Таким чином відтворення минулого з урахуванням антропологічного компонента стає схожим на «опис негативів» людської свідомості про події, які вони пережили. Антропологія пропонує для цього необхідний арсенал методів, яких, як зауважує, М. Ірек, апріорі бракує історії⁵.

Сприяє розширенню застосування антропологічного підходу і те, що сама антропологія почала розглядатись не лише як наука про первісні суспільства. Вона вийшла далеко за межі проблем антропогенезу, розвитку інститутів сім'ї, шлюбу чи соціальних зав'язків до-цивілізаційного періоду⁶. Фактично це поставило антропологію на один щабель із соціологією та політологією, які оперували роздумами з приводу як сучасних подій, так і подій з минувшини. Розвідки з історії повсякдення радянської України часто належать до числа тих, які читаються тими, про кого вони написані (особливо у розрізі повсякдення «відлиги» й пізнішої

¹ Evans-Pritchard, E. E. "198. Social Anthropology: Past and Present the Marett Lecture, 1950." *Man*, vol. 50, 1950. Pp. 118–124.

² Pina-Cabral, J. de. Observing Europe with John Campbell: a late view on the Mediterranean tradition. *JASO-online. New Series*. Vol. II. 2010. №1–2. Pp.66–73.

³ Lienhardt G. Anthropology and the View from . *JASO*. Vol. XXVIII. 1997. №1. Pp.83–89.

⁴ Дельєж Р. Нариси з історії антропології: Школи. Автори. Теорії. Київ: Вид. дім: «Києво-Могилянська академія», 2008, С. 158.

⁵ Irek M. Black no more: towards a new theoretical framework for studies of social space connected with the 'informal economy'. *JASO-online. New Series*. Vol. I. 2009. №2. P. 212.

⁶ Gellner D.N. The awkward social science? Anthropology on schools, elections and revolution in Nepal. *JASO-online. New Series*. Vol. I. 2009. №2. P. 118.

доби). Практика показує, що окремі з читачів неприємно сприймають висновки людини, яка «роздивляється» роки їхньої молодості не під тим кутом, під яким вони презентують їх самі.

Одною з головних вимог антропологізму вважаємо необхідність «вжитися» в оточення, свідомість якого вивчається, вростання у середовище, ставання частиною колективу. Як зауважив історик М. Хіллс, це робиться для того, щоб якомога менше видавати свої відмінності у локальності та світогляді¹. Відносно реконструкції повсякдення історичних колективів цей принцип можливо скорегувати в бік необхідності вивчення сучасного способу життя групи, аби розуміти базові принципи діяльності колективу. Дослідження побуту освітян є відносно легким у питанні такого «зрощення» науковця та об'єкта вивчення. Цьому сприяє ряд суб'єктивних факторів (наприклад, під час нашого вивчення будення освітян тоталітарної доби навчання та робота у виші дають уявлення про комплекс традиційних проблем піддослідної групи, на вивчення та призвичаєння до яких у чужому професійному середовищі досліднику часто доводиться витратити значний час). Однак, антропологія – не панацея від усіх хвороб. Її методи так само «хиткі» та «непевні», про що наголошують М. Оже та Ж-П. Колейн². Як зауважив Дж. Ллобера, ця наука сама потребує подальших реформ³.

Методи візуальної антропології у вивченні повсякдення замкнених груп

Візуальна антропологія – неоднозначна з точки зору предмету дослідження сфера. Згідно з поясненням Дж. Рубі, її області наукового пошуку пояснюються вірою у те, що культура проявляється через систему видимих символів (жестів, церемоній, ритуалів та артефактів)⁴.

¹ Hills M. Conflicts and Contrasts of Identity in a Changing Cornish Village. *JASO*. Vol. Vol. XXVIII. 1997. №2. Pp. 149–160.

² Alexander P. Marc Augé and Jean-Paul Colleyn, *The World of the Anthropologist*, Oxford and New York: Berg 2006, vi, 134 pp. (Review). *JASO-online. New Series*. Vol. I. 2009. №1. P. 94.

³ Llobera J. R. From Micro to Macro: An Unsolved Problem in British Anthropology. *JASO*. Vol. XXXI. 2000. №1. P. 151.

⁴ Ruby J. Visual Anthropology. *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. 1996. Vol. 4. Pp. 1345–1351.

Вивчення повсякденного життя спирається на уявлення про те, що воно є дослідженням буденних сценаріїв поведінки. Суб'єкти (в нашому випадку освітяни) діють як актори соціальної драми з власними ролями в мікроколективах. Вони мають специфіку костюма (уніформи), робочого реквізиту та декорацій домашнього та професійного простору. Упродовж життя, яке потрапляє в об'єктив історика повсякдення, суб'єкти замкненої групи можуть за довгий час програвати суму різних поведінкових сценаріїв, брати участь у численних «соціальних драмах». Таким чином їхнє «культурне «Я» характеризуватиметься еволюційністю, а застосування методів візуальної антропології допоможе виявити динаміку зовнішніх ознак у залежності від зміни соціальної ролі.

Фотографія здатна допомогти у тлумаченні функціонування в замкненій групі таких явищ як невербальна комунікація, суспільні ритуали, церемоніал, не менш яскраво можуть бути відтворені здавалося б часово-просторові види мистецтва як танці та музика. Однак, в історії будення нам найголовніше вбачати у візуальному джерелі (найперше – фотографії) не стільки мистецьку цінність, скільки його роль у відтворення як соціального артефакту. Вважаємо, що він здатен розкрити специфіку «спідньої сторони» життя замкненої соціальної групи.

Візуальна антропологія ґрунтується на думці, що науковець спроможний не просто «побачити» прояви культури, а також вивчити їхню фіксацію аудіовізуальними засобами. У новітніх підручниках з історії помітна тенденція до тлумачення візуального джерела як неупередженого й об'єктивного. Вважається, що оздоблення теоретичних параграфів з неоднозначних або ж складних тем фотографічним матеріалом допомагає формуванню нейтральної точки зору на проблему. В історії повсякдення радянської доби слід постійно мати на увазі ідеологічну складову аудіовізуального компоненту. Лише випадкові фото з сімейних фотоархівів тяжіють за характеристиками до «прозорого джерела».

Даючи змістову оцінку візуальним джерелам, варто тримати в пам'яті зауваження Дж. Рубі про те, що об'єктив стає обмеженим двома полюсами: культурою людини, що знаходиться за апаратом та культурою тих, хто фотографується¹. Прикладами цьому має бути подвійне ставлення до фотографій з парадів часів СРСР. З одного боку «ідеологічне замовлення» таких зображень однозначне. І декорації, і поведінка

¹ Ruby J. Visual Anthropology. *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. 1996. Vol. 4. Pp. 1345–1351.

суб'єктів, і навіть кадрування та акценти фотохудожника є залежними від необхідності прославлення комуністичної доктрини. З іншого боку дієвці мікроісторичного рівня цілком свідомо брали участь у цих заходах, вони з повною згодою формували парадні колони, оформлювали їх відповідно до партійного замовлення, навіть займали позиції на фото відповідно до соціальної та партійної ієрархії. А згодом ці ж фото використовувалися у декоруванні інтер'єрів закладів освіти, червоних ленінських кутів, дошок пошани та сімейних фотоальбомів. Тому навіть ідеологічний наліт на візуальних джерелах слід тлумачити неоднозначно.

Іншим зауваженням є залучення таких фотографій під час використання інших методів дослідження будення. Наприклад, під час інтерв'ю представника замкненої групи перед ним розкладаються візуальні джерела, які мусять спровокувати спогади, уточнити наявний матеріал, підтвердити гіпотези науковця тощо. І, з рештою, саме фотографії є чи не найдорогоціннішим елементом під час трансформації наукової роботи у науково-популярну. Практична цінність розвідок з історії повсякдення полягає у тому, що вони легко стають засобом формування свідомості. Науковець має ставати лектором, а оприсутнення цифр, умовиводів та тенденцій відбувається шляхом прив'язки до конкретного історичного зараження.

Слід зробити ремарку щодо методів етнографічної фотографії в історії повсякдення. Як така вона, насправді, передбачає відсутність будь-якої методології у збиранні матеріалу. Це застосування пристроїв у середовищі існування колективу. Нам воно важливе на дослідженні життя колективів у суміжну з дослідником епоху. Фотографії робляться випадково, а вже їхній аналіз стає заручником суворої методології. Найкраще використовувати подібну методику збору матеріалу разом із методом «вживлення у колектив», або ж включного спостереження. Науковець стає частиною середовища, яке він вивчає. Звісно, що це можливе лише за умови відтворення будення замкненої групи, сучасної науковцю. За таких умов фотографії втрачають високу художню цінність. Вони скоріше можуть нагадувати випадкові туристичні знімки.

В умовах діджиталізації по-іншому виглядає і застосування методу етнографічного фільму. В історії будення нам були важливі у тому числі і документальні хроніки, такі як «Хроніки наших днів», зняті в СРСР у 1950-х роках. Вони за своїм змістом межували з політичною пропагандою, документальним кіно та етнографічними зйомками життя громадян СРСР

від кордонів з Європою до Тихого океану¹. В об'єktiv потрапляли політичні діячі та державні заходи, життя на колгоспних фермах, святкування новосілля, будівництво нових житлових кварталів, студентські сесії тощо. Дж. Рубі пропонує розглядати як етнографічні фільми лише ті, що були зняті за участі антропологів². Погодимося, що в радянських «Хроніках...» часто важко лавірувати між політикою, історією та мистецтвом документального кіно. Під питанням лишаються об'єktivність матеріалів і точність передачі дійсності. Умовною є справедливість в оцінці та коментарях диктора та інтерв'ю суб'єktiv дослідження. Тому такий «документальний реалізм» є насправді доволі умовним. Мусимо пам'ятати про зауваги, що етнографічне кіно – це вивчення життя на рівні людських очей. Натомість радянське документальне кіно пропонує нам готовий ідеологічний аналіз, цілеспрямоване звернення до деталей, обрані пропагандою крупні плани та вивірений агітаційний коментар. Звісно, приклади того, що і радянська документалістика поступово виходила з тенет ідеології, є, так, Є. Александров говорить про вплив антропологічного кіно цей жанр у СРСР уже з 1980-х років³.

Вважаємо, що наявність пристроїв, що можуть проводити відео фіксацію будь-де у телефонах людей, наближає нас до минулого етнографії. Тоді етнографічне кіно нагадувало собою одиничні епізоди людської поведінки. Щось схоже може бути у реквізиті методів дослівника будення ХХІ століття. Зйомка випадкових сюжетів, окремих історій, фільмування здалеку, позування невимушено – це мета формування особистого архіву таких собі «рухомих артефактів».

Так само як і з фотографіями доби, відео слід використовувати у ході уточнюючих інтерв'ю. Такі спільні перегляди з учасниками дослідницької групи цілком відповідають методології так званої «рефлексивної етнографії». Споглядаючи себе зі сторони, суб'єktiv спроможні аналізувати власні дії, на які не звертають уваги через їхній автоматизм. Таким чином вони допомагають дослідникові зрозуміти механіку прихованих процесів

¹ Лук'яненко О. В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. С. 60.

² Ruby J. Is an Ethnographic Film a Filmic Ethnography? *Studies in the Anthropology of Visual Communication*. 1975. №2, pp. 104-111.

³ Александров Е. В. В поисках предмета визуальной антропологии. *Антропологический форум*. 2007. № 7. С. 10.

та зашифрованих культурних символів всередині колективу, які не помітні незнайомому зі специфікою певного суспільного ритуалу. Звісно, це демонструє неоднозначний вплив дослідження на піддослідну групу. З одного боку, науковець отримує інформацію з перших вуст щодо буденних практик. З іншого боку, залучення соціального актора до аналізу власної соціальної гри змушує його перейти від неусвідомлених дій, породжених культурним спадком, до усвідомлених і контрольованих. Чистота експерименту тоді певним чином страждає.

Отже, розширення предметного кола гуманітарних наук неможливе без взаємозбагачення дослідницького арсеналу причому без пошуку «методологічної панацеї». Застосування методів візуальної антропології в дослідженні історії буденна радянської доби має відбуватися з урахуванням ідеологічного чинника, однак він повинен враховуватися не лише як стримуючий та обмежувальний фактор, але і як присутній елемент щодення. Технізація ХХІ століття поглиблює здатність створення та збирання етнографічних фільмів, що уможлиблює вивчення замкненої групи поза ідеологією та постановочним мистецьким чи документальним кіно.

Характеристика повсякдення замкненої соціальної групи

Під час відтворення повсякдення мікроколективів, які керуються своїми власними внутрішніми законами співжиття, варто орієнтуватися на спільну схему аналізу. Існування такої системи допомагає в подальшому вдаватися до компаративного аналізу будення різних замкнених спільнот, які в сукупності і формують світ щодення країни в певному історичному проміжку часу. Без врахування особливостей функціонування таких груп узагальнення з життя українців тієї чи іншої доби є намаганням витворити штучний образ. Його нереальність і надуманість ставатиме очевиднішою, якщо враховувати й сам факт складності відтворення повсякдення на основі тлумачення джерел з відстані часу, а не реального споглядання життя досліджуваних колективів.

Тож, у переліку завдань має бути систематична характеристика соціальної групи, опис простору життєдіяльності колективу, аналіз бюджету часу, простору базових потреб, сімейного та інтимного життя, проблеми життєвого циклу, поведінки всередині групи, світогляду спільноти та співжиття групи з представниками інших груп та організацій.

Робота з такими блоками інформації дозволяє в подальшому проводити релевантні кількісні й якісні порівняння. Зокрема, в питаннях про чисельність, стать та національність. У систематичній характеристиці важлива самоназва, офіційне найменування та альтернативні імена спільноти; підгрупи, секції, об'єднання, спілки, індивідуальні форми організації всередині самого досліджуваного колективу; мотивація членства, іншування та маргіналізація. Бюджет часу аналізується з урахуванням специфіки функціонування кожного колективу з можливістю виокремити періоди навчання, роботи, практики, господарської діяльності та дозвілля. Залежатиме від унікальності колективу й раціон, час та режим харчування, доступність продуктів та медичного забезпечення. Може мати місце диференціація членів групи відповідно до зовнішнього вигляду. Складною, але не провальною у забезпеченні джерелами, може бути тема сімейних відносин, що охоплює вивчення практик залицяння, організації шлюб, дітонародження, дослідження питання подружньої зради, сексу та сексуальності, утримання, моногамності та полігамності, розлучення тощо. Проблема життєвого циклу зазвичай суголосна світоглядним орієнтирам і визначається сприйняттям віку, дорослішання, старіння й смерті тощо. У кожному окремому дослідженні специфічною темою є існування негласних правил поведінки групи та суспільних ритуалів. Відповідно й різними будуть суспільні девіації та реакція на них, що може призводити до «соціальні драми» з проявами лімінарності – перебування у суспільному вигнанні. Національні, мовні, політичні, геополітичні, релігійні переконання у розрізі кожного окремого колективу набувають іншого звучання й можуть давати зовсім протилежні дані від тих, котрі пропонуються за шаблонні паттерни світогляду нації у конкретний історичний період. І, з рештою, замкнений колектив може обирати унікальні шляхи виживання, що впливатимуть на вибір щоденних кроків: симбіоз із представниками інших груп, паразитування на інших організаціях, домінування, підлеглість, соціальну адаптацію тощо.

Колектив Лубенського учительського інституту як предмет дослідження

Прикладом функціонування такого колективу обираємо Лубенський державний учительський інститут у 1930-х роках. Ми розглядаємо його як замкнену освітянську спільноту – частину українського радянського

суспільства, елемент так званої «радянської педагогічної цивілізації» України, у котру входили педагогічні та учительські інститути, інститути народної освіти, інститути професійної освіти та соціального виховання, педагогічні технікуми та училища, а також педагогічні школи й класи упродовж понад семи десятиліть існування влади Рад на території України. Він, на відміну інших колективів педінститутів України, завершив свій «життєвий цикл». Проте, припинення його існування настало не після «буйного цвітіння», як висловився б М. Данилевський, а в умовах Другої світової війни, коли після закриття заклад так і не продовжив роботи.

Джерела вивчення будення інституту 1930-х років

Основою для відтворення щодення студентсько-викладацької корпорації Лубенського учительського інституту у 1930-х роках є неопубліковані архівні матеріали Державного архіву Полтавської області (ф. Р-2118). Єдиний опис фонду містить 25 справ за 1936–1937 роки. Джерела щодо впливу на повсякдення освітян допомагають відповісти на: «Як змінювали життя та як провокували реакцію людей?». У них здебільшого представлені накази та розпорядження – те, як людям варто було поводитися, даючи рекомендації до дій. До таких документів, котрі допомагають розкрити технології перетворення світогляду, відносимо накази Лубенського учительського інституту та матеріали до них, а також оголошення про скликання різних нарад та засідань.

Систематичну характеристику спільноти проведено за допомогою справ, котрі наводять списки студентів по групах і курсах, а також справи співробітників закладу, заяви лектури на зарахування їх на вільні посади, списки викладачів та відомості про навантаження. Мотиваційна сфера та проблеми реалізації особистості у громадському просторі після закінчення вишу, а також питання полишення спільноти реконструювалися на основі списків осіб, допущених до вступних іспитів у Лубенський учительський інститут; іспитових карток вступників 1936 року, незарахованих до інституту; іспитових письмових робіт із російської мови вступників; наслідків письмових іспитових робіт з української та російської мов нового набору на I курс 1936 року. Для формування просопографічного образу студента ми послуговувалися документами, виданими студентам, вибулим з інституту та справами про повернення документів вступникам, не зарахованим до закладу вищої освіти, списками комсомольців інституту по

групах та заявами вступників на підготовчі курси до інституту. Особливе значення мають документи студентів, які до вступу в Лубенський учительський інститут працювали на педагогічній роботі. Ці ж джерела лягали в основу квантитативних досліджень.

Джерела стосовно реакції колективу (констатації стану) містять інформацію, яка відповідає на питання: «Як реально жили та як реагували на зміни на місцях?». Ці матеріали містять людські висловлювання, опис їхніх дій, обриси їхнього повсякдення без акценту на директиви та команди. Опис побуту студентів Лубенського інституту відтворено на основі справ, що концентрують адреси студентів, які мешкали на приватних квартирах. Матеріальне забезпечення та умови праці відтворювалося на основі листувань із різними установами по господарській частині, договору з «Союзлаборреактив», а також на основі матеріалів перевірки роботи інституту за дорученням Народного комісаріату освіти 31 жовтня – 6 листопада 1936 р.

Історичний фактаж, отриманий з аналізу цього фонду, верифікувався на основі матеріалів з фонду Р-1507 – документи Полтавського державного педагогічного інституту, а також зі справ відомчого архіву Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (особливо з ф. 1. Особові справи студентів, які продовжували своє навчання у повоєнній Полтаві, не маючи можливості отримувати освіту в Лубнах). Окремі матеріали уточнено на основі звітів та аналітичних записок Народного комісаріату освіти (згодом Міністерства освіти УРСР) з ф. 166 ЦДАВО України. У профільному періодичному виданні «Радянська освіта» теж час від часу з'являлися публікації, що стосувалися поточних справ у навчальному закладі.

Систематична характеристика соціальної групи

Офіційною назвою закладу з 1920 року був Лубенський учительський інститут, який займався підготовкою готував учителів молодшої ланки та кадри для лікнепів. У 1935 році у ході реформи системи закладів вищої педагогічної освіти він отримав назву Лубенського державного, де проводили підготовку вчителів середньої школи¹. І хоча

¹ Синицька Д. У будівлі колишнього єпархіального училища в Лубнах діятиме частина луганського університету. Інтернет-видання «Полтавщина». 11.07.2022. URL: <https://poltava.to/news/66963/>

сторінка про заклад у Вікіпедії зауважує перейменування його на державний педагогічний інститут із 1932 по 1941 роки¹, у фондах Державного архіву Полтавської області заклад у документах 1930-х років фігурує як державний учительський інститут².

В особових справах студентів Полтавського державного педагогічного інститут знаходимо довідки про закінчення цього закладу як учительського інституту³, проте є й документи, котрі містять інші назви установи у 1914-1921 роках – Лубенська учительська семінарія⁴. Очевидно, за спільнотою ще певний час зберігалася альтернативна назва, що відсилала до відкритого у 1907 році відповідно до рішення XII єпархіального з'їзду духовенства Лубенського єпархіального училища, на базі якого і постав у 1920 р. колектив учительського інституту. З іншого боку, педагогічним інститутом заклад називають окремі студенти I курсу 1941 року⁵. Проте, це поодинокі випадки, бо в більшості домінує апеляція до характеризованої спільноти як до колективу учительського інституту⁶. Цю плутанину можна пояснити синонімічністю термінів для рядового українця та постійною системою реформування вищої педагогічної освіти у країні, коли заклади міняли назву. І, з рештою, це пояснюється банальним низьким рівнем освіти абітурієнтів повоєнної України, яким було ще й відверто байдуже, яку назву носив заклад, котрий давав їй путівку в життя після геополітичної катастрофи. Додає плутанини і «псевдоісторична пам'ять», що формується через читання наукової літератури, котра писалася на неперевіренних джерелах чи спогадах очевидців. Як не прикро, але дезорієнтує у визначенні статусу досліджуваної професійної спільноти й енциклопедична стаття,

¹ Лубенський учительський інститут. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Лубенський_учительський_інститут

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Лубенський державний учительський інститут.

³ Архів ПНПУ. Ф. Особові справи студентів. Оп. Випуск 1946 р. Учительський двоохрчний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр відділ. стаціонар №363–397, спр. Онищенко Ганна Андріївна. Арк.4.

⁴ Архів ПНПУ, ф. Особові справи студентів, оп. Випуск 1949 р. Учительський двоохрчний інститут. Фізико-математичний відділ. Стаціонар, спр. Лук'янович Михайло Кирилович, арк. 2.

⁵ Архів ПНПУ. Ф. Особові справи студентів. Оп. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирьохрчний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар, спр. Гелевер марія Семенівна. Арк. 2.

⁶ Архів ПНПУ. Ф. Особові справи студентів. Оп. Випуск 1947 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. стаціонар №537–556, спр. Додух Михайло Харитонович. Арк. 3.

опублікована у 1967 р. у 26-му томі «Історії міст і сіл Української РСР». Там є наступна інформація про реорганізацію закладу вищої освіти в Лубнах: «Вже в 1932 році в Лубенському районі остаточно було ліквідовано неписьменність. Педагогічний технікум перетворено на педагогічний інститут. А напередодні війни відкрився ще учительський інститут»¹. Невідповідність починається уже у першій ієрархічній ланці: верифікуючи інформацію, отримуємо, що згідно з документами Народного комісаріату освіти Лубенський педагогічний технікум став педагогічним інститутом ще у 1925 р.² Згодом у 1930 р. його переформатовали в інститут соціального виховання³. У 1935 р. він уже фігурує у документах центральних органів влади як Лубенський державний учительський дворічний інститут⁴. На підтвердження цього наводимо обкладинку студентського квитка Сергія Шевченка з фізико-математичного факультету 1937 року видачі, на обкладинці та в якому чітко зазначено, що заклад має назву Лубенського учительського інституту НКО УРСР.

У розглядуваний період у закладі діяли природничий, географічний та фізико-математичний відділи (факультети). При інституті працювали й дворічні педагогічні курси. Однак, у другій половині 1930-х років дирекція закладу вийшла з ініціативою ліквідувати цю форму підготовки освітянських кадрів при установі. Мотивація базувалася на тому, що

¹ Білий П. Х. Лубни, Лубенський район, Полтавська область. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Полтавська область / гол. ред. кол.: Тронько П. Т., Бажан М. П., Білодід І. К., та ін. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. С. 576.

² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1590. Арк. 74.

³ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1590. Арк. 74.

⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6643. Арк. 38–40.

планувалося відкриття окремого гуманітарного відділу, на якому б готували учителів-переметників для школи з історії та мови й літератури, куди планували перевести слухачів¹.

Найбільше схожі суспільні об'єднання цієї доби – різноманітні педагогічні навчальні заклади, що різнилися терміном та напрямками підготовки спеціалістів. У розглядуваний нами період помітні дві тенденції – стабілізації наявної мережі педагогічних вишів у 1931–1934 роках та посилення диференціації у 1935–1941 роках. Із фондів ЦДАВО України стає відомо, що влада реорганізовувала окремі потужні школи в педінститути або ж робила їх частинами уже наявних вишів. На початку 1940-х років Лубенський учительський інститут існував у складі мінливої мережі в середньому 12 педагогічних та учительських інститутів та 60–61 педагогічних технікумах². Останні уже у першій половині десятиліття рішенням уряду втратили статус закладів вищої педагогічної школи. Інші зміни, що визначали роль та місце колективу Лубенського інституту, були пов'язані з переформатуванням мережі інститутів народної освіти (ІНО) у 1930 р., коли з найслабших периферійних ІНО було створено інститути соціального виховання з трьохрічним терміном підготовки учителів семирічок (Умань, Глухів, Бердянськ тощо). А з «не хилих», визнаних кращими установ, утворили інститути професійної освіти (ІПО), для підготовки учителів профшколи та викладачів технікумів. Уже за два роки, у 1932 р. з ІПО виокремили фізхімнат інститути, поклавши на них обов'язок підготовки викладачів для технікумів та закладів вищої освіти³. Реформована система була настільки нестійка, що уже за рік утворили чотирирічні педінститути на базі кращих ІСВ із завдання підготовки учителів-предметників, на них же перетворили слабкі ІПО (сильні ж стали університетами)⁴.

У другій половині 1930-х років після спроб неспинних зменшення кількості педагогічних закладів вищої освіти, держава зіткнулася з неспроможністю утамувати кадровий голод у сфері середньої шкільної освіти. Саме тому система державних педінститутів країни була розгалужена за рахунок створення при них юридично окремих

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4.

² ЦДАГО України, Ф. 1, Оп.20, Спр. 2703, Арк. 1зв.

³ ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 20, Спр. 6859, Арк. 2.

⁴ Прокоф'єв Є. Удосконалення процесу вивчення загальнопедагогічних дисциплін у вишах України в 20–30-ті роки ХХ століття. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. №1. 2015. С.62–68.

учительських інститутів із дворічним терміном підготовки учителів для неповної середньої школи 5–7 класів. Осібні такі заклади утворили на базі педагогічних технікумів, або ж відкриті на новому місці. Це неймовірно розширило кількість освітянських колективів, довівши їхню кількість до 27 у 7 областях та Молдавській АРСР 1937 р., враховуючи Тираспольський у складі системи української вищої педагогічної школи¹.

На другій відстані спорідненості з Лубенським учительським інститутом розташовуються колективи тогочасних класичних університетів УРСР, а також інших галузевих інститутів, які об'єднували представників наукової та освітянської інтелігенцією. Однак, якщо виходити з функціонального призначення учительського інституту, то найнаближенішими можемо вважати Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів, котрий почав роботу у 1930-х рр. у Харкові, та утворені у 1939 р. на базах обласних шкільних методичних кабінетів Києва та Харкова обласні інститути вдосконалення вчителів². Згодом такі інституції відрилися по всій території республіки у 1940 р. відповідно до наказу Народного комісаріату освіти УРСР³. Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів упродовж декількох років мав розгалужену мережу структурних підрозділів у стінах педінститутів України, обласні ж інститути удосконалення – постійно кооптували вишівських працівників, що сприяло дифузії колективів і нерідко приводило до об'єднання дотичних установ⁴.

Внутрішня таксономія групи

Визначити національні підгрупи та територіальне походження викладацького складу у цей період складно через погану збереженість фондів установи. Відомо, що у розрізі України на початку 1920-х рр. інститути подавали списки іноземців у своїх лавах, тому з'ясувати неоднорідність за національним складом було легко. Проте, до 1930-х років практика такого контролю була припинена, а в житті інститутів

¹ ЦДАГО України. Ф. 1, Оп. 20. Спр. 7096. Арк. 76–80.

² Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. 1940–2010 / В. В. Зелюк (голова ред. кол.) Полтава: ПОІППО, 2010. 576 с.

³ Наказ №512 НКО УРСР від 9 лютого 1940 року «Про організацію обласних інститутів удосконалення учителів». *Збірник наказів та розпоряджень народного комісаріату освіти Української РСР*. 1940. № 5. С. 5.

⁴ Коваленко Г., Єфимова З., Яцук П. Удосконалювати роботу вищої школи. *Радянська освіта*. 13 грудня 1958. №50. С. 4.

активну роль почав грати фактор академічної мобільності викладачів, який у радянських реаліях через об'єктивні та імперативні причини часто змінював місце роботи та проживання, часто всупереч суб'єктивним бажанням. Наприклад, вагому роль у руйнуванні гомогенності рядів спільноти відіграло те, що тоталітарна держава легко перекидала педагогів із одного колективу в інший так, як їй це було вигідно з ідеологічних та політичних міркувань. До всього іншого витворити стабільне соціальне обличчя спільноти з вирахуванням її національного обличчя важко через описану вище агресивну процедуру реформи, коли процеси злиття та ліквідації закладів вищої освіти аж до 1950-х рр. взагалі унеможлилювали розмови про якийсь зв'язок території народження з місцем праці. Намагаючись визначити походження 194 працівників Лубенського учительського інституту в кінці 1930-х рр., знаходимо, що їхнє коріння уходило у понад 60 населених пунктів¹. Закономірності шукати марно: вони народжувалися, жили та здобували освіту на території нинішньої Полтавщини, Київщини, Донбасу, Одещини, Херсонщини, Харківщини, Дніпропетровщини, Поділля та Запоріжчини. Окремі приїздили із Самарканда, Поволжя та Ленінграду².

Зауважимо «прискіпливе» ставлення влади до походження кандидатів. Воно унеможлилювало роботу за фахом. Однак, наприкінці 1930-х рр. знаходимо факти роботи педагогів з далеко непролетарським корінням. Так, у Лубнах працювала колишня дворянка з Ленінграда, викладачка фізики В. Кульжинська, асистент природознавства, син дяка С. Писаревський, секретар робітфаку, колишній лихвар із Харкова Д. Хавкін. З колективу у 160 осіб, знесених у педагогічний штат 1936 р., четверо констатували, що походять з династії учителів³.

Саме поняття конкурсу на посаду часто було умовним. Наприклад, його легко обходили викладачі військової підготовки, які вливалися у педагогічні колективи лише за розподілом згори. І часто їм було байдуже, куди виходити на роботу. Так, у 1936 р. тов. Глебов писав у листі начальнику військової підготовки середніх навчальних закладів НКО України: «Прошу Вашого розпорядження повідомити мені, чи можу я мати службу керівника військової справи одного з навчальних закладів Києва,

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 10.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 17.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 8, 24 арк.

Харкова, Полтави, Дніпропетровська, Кременчука, Одеси, Миколаєва та інших міст». Його прилаштували у Лубнах¹.

За віком – це теж був доволі різномірний професійний колектив. Найстаршим працівником у 1930-х роках був асистент фізики Сергій Кульжинський 1867 р. н. (69 років на момент фіксування інформації у поточній документації 1936 р.). Серед інших осіб пенсійного віку з 60 років для чоловіків та 55 років для жінок відповідно до тогочасного законодавства² в основному був обслуговуючий персонал та працівники господарського сектору (нічний вартовий Єгор Денисенко 1873 р. н., швейцар Степан Звірківський 1874 р. н. та двірник Олександр Гонтар 1876 р. н.). Наймолодшими у колективі були прибиральниця Параска Мусієнко 1917 р. н. (19 років) та бібліотекарка Олена Кущенко 1915 р. н. (21 рік)³.

Схожа ситуація і з визначенням просопографічного портрета студента. У 1930-х роках кількість студентського загалу коливалася межах 550–650 здобувачів освіти. Щорічно лави студентів поповнювали за рахунок доволі широкого кола осіб, проте, кількість місць була обмежена. Далеко не останню роль тут грала географія. Згадаємо існування з кінця 1920-х рр. «принципу районування» наборів до вишів. Наприклад, у 1936 р. до Лубенського учительського інституту за визначеною державою квотою – продрозверсткою – могли потрапити 210 осіб тільки 12 районів Полтавщини, куди протягом навчального року робітники їздили з агітацією (у записах закріпили дані про опіку над Миргородським Пирятинським, Хорольським та Гадяцьким районами). Для формування системи особистого зв'язку з абітурієнтами. Директор С. Потімков розсилав статті у районні газети. Викладачі проводили зустріч з випускниками, надсилали товариські листи з пропозицією сприяти набору студентів до завідувачів райнаросвіти, до секретарів ВЛКСМ, директорі середніх шкіл та районних комітетів КП(б)У⁴.

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 2.

² Положение о пенсиях и пособиях по социальному страхованию. (утв. Постановлением ЦИК СССР, СНК СССР от 13.02.1930). URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&rnd=PRdJUQ&base=ESU&n=4510#XSLjkdTGk01DiFZE>

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 8.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–3.

Спираючись на дані наборів, отримаємо такий узагальнений опис групи новоприбулих у замкнений освітянський колектив. Більшість (52%) вступали до інституту після закінчення робітфаку (у 1936 р. 130 осіб із 249). Приблизно рівна кількість абітурієнтів (4–6%) продовжувала освіту після педагогічних технікумів, повної загальноосвітньої школи та школи-дев'ятирічки (у 1936 р. – 16, 13 та 10 осіб відповідно). Удвічі більше майбутніх здобувачів були практикуючими вчителями без відповідної професійної освіти (31 особа, 13%). На 10 осіб більше вирішили змінили фах після закінчення різноманітних спеціальних середніх навчальних закладів (17%). Ще 3% лишалися у стінах Лубенського інституту після проходження підготовчих курсів (8 осіб станом на 1936 р.)¹. Відповідно до внутрішнього розподілу, найменш чисельним був студентський колектив географічного факультету (27% абітурієнтів у 1936 р. та 29% у 1937 р.). Фізико-математичний та природничий факультети тримали у своїх лавах 34–39% усіх новоприбулих (85/97 та 97/93 абітурієнти у 1936/1937 рр. відповідно).

Положення НКО у 1927 р. уперше окреслило вікові рамки вступників у 16–30 років та до всього іншого закріпило за необхідний трирічний виробничий стаж на денні та дворічний на вечірні відділи².

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–3.

² Ткаченко А. В. Професійний розвиток особистості в практиці А. С. Макаренка: історико-педагогічний аспект (1920–1935 рр.): монографія. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. С. 87.

Верхня межа у 30 р. була наново підтверджена у 1954 р. для вступників до педуніверситети¹ (хоча вікове обмеження зняли для здобувачів заочної освіти², а керівництво, якщо аналізувати анкети, насправді цікавив вік від 14 до 18 років. Бо усіх інших воно заноситиме у графу «18 і старші»³). Нажаль, уповні відтворити вікову специфіку Лубен неможливо через відсутність відомчого архіву з особовими справами студентів. Та з поточної документації, збереженої у Державному архіві Полтавської області, дізнаємося, що у 1930-х роках до вступу на перший курс допускалися громадяни віком до 40 років включно (наприклад, О. Куліш 1896 р. н. (40 років), М. Григорьев 1899 р.н. (37 років), П. Бондаревський 1910 р. н. (26 років), А. Івко 1911 р.н. (25 років), М. Кирно 1913 р.н. (23 роки). Проте, особи віком понад 16 років склали тоді до 2% студентського колективу⁴.

Для приєднання до групи треба було скласти іспити. Діяла запроваджена у 1937 р. система випробувань: російська мова (письмовий твір), граматики, література, екзамен з мови, якою ведеться викладання, політграмота, математика, фізика, хімія, іноземна мова (англійська, німецька, французька)⁵. Від складання конкурсних іспитів звільнялися власники золотих та срібних медалей⁶. Вступники могли без відриву від виробництва складати іспити на курс педінституту, а якщо до того ж проробили 3 роки у семирічній школі – мали право вступати на III курс педінституту без вступних іспитів⁷. У 1936 р. абітурієнт Лубенського учительського інституту мав скласти письмовому роботу з рідної мови (твір), диктант з української, письмову роботу з російської, усну російську та українську мови та літератури, математику, фізику, хімію та

¹ Правила приема и программы приемных экзаменов для поступающих в средние специальные учебные заведения СССР (техникумы, училища, школы). Москва, 1954. 56 с.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-4010. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 91.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-4010. Оп. 1. Спр. 70.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 12.

⁵ Постановление Совета Народных Комиссаров СССР Центрального Комитета ВКП(б) от 23 июня 1936 года «О работе высших учебных заведений и о руководстве высшей школой» URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4080.htm

⁶ Высшие учебные заведения. БСЭ / гл. ред. Б. А. Введенский. Т. 9. Государственное научное издательство «БСЭ», 1951. С. 514–520.

⁷ Учительские институты. БСЭ / гл. ред. Б. А. Введенский. Т.44. Государственное научное издательство «БСЭ», 1956. С. 461.

суспільствознавство. Інколи до цього переліку вступнику могли додати географію¹.

Окрім власне здобуття вищої освіти, «магнітом» для абітурієнта слугувала стипендія та пайок, які стимулювали ставати студентом педінституту в умовах економічної розрухи та голодоморів. Із часом для розширення колективу студентів почали застосовувати методи примусової мотивації. Причому примушували не лише потенційних абітурієнтів, але й викладачів, кому студент був потрібний для відкриття групи, що враховувалося під час нарахування годин за читання пар. Так, у Лубнах на профорієнтаційні збори 24.04.1936 р. спеціальним наказом міськвно зібрали учнів 10 класів лубенських середніх шкіл з учителями. А лекторський склад інституту прийшов «під підпис» на вході².

Визначення мотивів приєднання до колективу Лубенського учительського інституту відбувалося за матеріалами заяв вступників на підготовчі курси, виступів молоді на різних нарадах та засіданнях, на основі документів студентів, які до вступу в учительський інститут

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 5, 13.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1.

працювали на педагогічній роботі, за документами вступників, не зарахованих до інституту та по витягах з наказів по інституту.

Звісно, що найбільша частина вступників – пошукувачі освіти як такої, як Гаша Даценко, що не мали ніякого іншого мотиву, окрім як продовження освіти після дев'ятирічки¹. Але серед лубенських студентів значною була когорта тих, хто подавав документи до інституту, мотивуючи свій вибір любов'ю до дітей та педагогічної професії. Наприклад, випускник робітфаку Микола Власенко вступав, «щоб вийти гідним для нашого суспільства учителем»², а заочниця біологічного факультету Катерина Монастирна хотіла «учитися й учити», аби бути кваліфікованим та сучасним спеціалістом³. Така мотивація, заснована на ідеологічних гаслах, була властива багатьом вступникам. Наприклад, Уляна Супряга на пряму зауважувала, що вступом в інститут хоче виконувати слова товариша Леніна⁴.

Тут мусимо нагадати читачам про укорінення у свідомості радянської молоді та освітянської інтелігенції вільного тлумачення вирваної з контексту фрази «вождя світового пролетаріату». Фраза про постійне учіння, яка так спонукала студентів до приєднання до колективу учительського інституту, насправді нічого спільного не мала з освітою школярів. Володимир Ульянов ужив її у статті «Зворотній напрямок російської соціал-демократії» у 1899 році. Для широкого загалу вона з'явилася на шпальтах «Пролетарської революції» у 1924 році. У ній Ленін говорив про формування робітника-інтелігента, нову радянську еліту, здатну замінити розстріляну та вигнану російську імперську суспільну верхівку: «У той час, як освічене суспільство втрачає інтерес до чесної, нелегальної літератури, серед робітників зростає пристрасне прагнення до знання й до соціалізму, серед робітників виділяються справжні герої, які, незважаючи на потворну обстановку свого життя, незважаючи на каторжну роботу, що отупляє, на фабриці знаходять у собі стільки характеру і сили волі, щоб вчитися, вчитися і вчитися і робити із себе свідомих соціал-демократів, «робочу інтелігенцію»⁵. Та ця ідеологічна

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 24.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 6.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 11.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 8.

⁵ Ленин В. И. Полное собрание сочинений: в 55 т. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1967. Т. 4. 1898 – апрель 1901. С. 240–273. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/Попытное_направление_в_русской_социал-демократии_\(Ленин\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Попытное_направление_в_русской_социал-демократии_(Ленин))

установка, що закладається в підсвідомість дитини зі шкільної парти, ставала частиною мотивації професійного вибору.

Осібю виділимо тих, хто ставав студентом уже маючи значний професійний досвід і, окрім знання, шукав першочергово диплом про вищу освіту заради підтвердження уже наявного багажу знань, умінь та навичок радянського учителя. Так, з-поміж студентів 1936–1937 н. р. 102 особи (18% контингенту) уже працювали у педагогічній сфері до 9 років. Обмеженість даних не дозволяє витворити повну картину, проте інформація по 58 здобувачах освіти на географічному відділі свідчить, що старожилів шкільництва без вищої освіти було мало. Найбільше (19 осіб) з майбутніх учителів географії стояли біля дошки менше року. Трирічний педагогічний стаж мав 21% студентів відділу, на одного менше (11 осіб) прийшли вчитися для здобуття підтвердження кваліфікації після 4 років в освіті. Майже вполовину менше (9%) працювали 6 років, і по 4 були учителями рік та два. Вдвічі меншою була кількість студентів із п'ятирічним трудовим стажем. В середньому здобувачі освіти мали 2 роки та 9 місяців шкільного досвіду, перед тим, як переступали поріг учительського інституту. У 98% випадків вони були сільськими учителями, що потребували диплому (з аналізованих нами списків фіксуємо лише А. Пішко з Миргорода з 9 роками без відповідної освіти)¹.

Кількість студентів з педагогічним стажем на географічному відділі Лубенського учительського інституту у 1936 р.	
Менше року	19
1 рік	4
2 роки	4
3 роки	12
4 роки	11
5 років	2
6 років	5
9 років	1
Всього студентів	58 осіб

Не будемо применшувати такий мотив, як знаннєцентричність особистості й щире прагнення до опанування нового. Люди були готові долати перепони заради навчання – як фізичні, так і нематеріальні. Скажімо, Федір Демченко писав до інституту, що через сильний потяг до

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 7.

освіти готовий був долати 25 км дороги до Лубен з рідного села Окіп Сенчанського району Харківщини попри наявну хворобу¹.

Найменша кількість виявлених новоприбулих до лубенської студентської корпорації – представник інших замкнутих колективів, вибулих з них через різні причини. Їхня мотивація здебільшого не конкретизована, лишається завуальованою за стандартною фразою «за сімейними обставинами» чи причини переведень у заявах не зовсім вказувалися. Серед таких зауважимо, що у 1930-х рр. молоді люди могли опинитися в Лубнах після природничого факультету педінституту Полтави (І. Кузьменко), фізмату ДПІ Миколаєва (М. Попетуха)².

Опис простору життєдіяльності групи

Макрорівень життя групи. Колектив учительського інституту функціонував у місті Лубни (нині – Полтавська область, Україна). У розглядуваний нами період його адміністративно-територіальна приналежність змінювалася декілька разів. Із 7 березня 1923 р. по 2 вересня 1930 р. студенти та викладачі закладу вищої освіти жили у кордонах Лубенської округи³, котра з 1923 по 1925 р. була у складі Полтавської губернії⁴. Після скасування губерній в Україні і до 1932 року – було у прямому підпорядкуванні Української РСР аж поки у 1932 р. не стало частиною Харківської області. За п'ять років місто увійшло до складу новоутвореної Полтавської області.

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 3.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4, 8.

³ Верменич Я. В. Лубенська округа. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. URL: <https://esu.com.ua/article-58913>; Лубенський округ. Полтавщина: Енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: УЕ, 1992. С. 483.

⁴ Верменич Я. В. Лубенська округа. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Lubenska_okruga

Відомо, що у середині 1930-х років чисельність населення міста становила 26 тис. 45 осіб. Таким чином, усереднено освітянський колектив інституту складав 0,73% населення міста. З урахуванням максимальних наборів студентів частка колективу інституту у міському просторі у досліджуваній період становила 3,19%. На території районного центру працювали великі промислові об'єкти: верстатобудівний завод «Комунар»¹, машинобудівний завод «Комсомолець», деревообробний та молочний заводи, фармацевтична, махорочна фабрика, сукняна та повстяна фабрики². Отже, на макрорівні життєвий простір освітян – динамічна, економічно потужна адміністративна одиниця, що могла бути перспективною як у пошукові заробітку, так і у плані організації побуту.

¹ Лубенський верстатобудівний завод «Коммунар». Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1981. Т. 6 : Куликів – Мікроклімат. С. 230.

² Лубны. Большая Советская Энциклопедия. / редколл., гл. ред. О. Ю. Шмидт. 1-е изд. Т. 37. Москва, ОГИЗ, «Советская Энциклопедия», 1938. С.444–445.

Мезорівень життєвого простору колективу Лубенського учительського інституту 1930-х років є тотожним робочому простору спільноти. Будівля, в якій функціонував заклад, була зведена коштом Полтавського свічкового заводу у 1907 р. як жіноче єпархіальне училище за проєктом архітектора Олексія Бекетова. Це триповерхова, оздоблена кахлем із використанням керамічних вставок з рослинним орнаментом споруда, зведена в еклектичному стилі формі літери «Е»¹. Їй притаманні риси українського модерну та романтизму; окремі дослідники класифікують як споруду у псевдоросійському стилі².

Матеріальний стан споруди упродовж 1930-х років був неоднозначним. У 1930 р. тоді ще Лубенський інститут соціального виховання наводив уряду радянської України приклади недбальства з організації простору життєдіяльності освітян, що призводили до втрати контингенту студентів. Заклад розташовувався у розваленій будівлі колишнього педтехнікуму. Каналізація була знищена, дах проржавів і абияк латався щоліта упродовж 8 років, у стінах були величезні щілини,

¹ Новоселецька Ю. 150-річчя Олексія Бекетова: про будівлі в Лубнах та як росіяни знищують харківські шедеври знаменитого зодчого. Новини Полтавщини. 4.03.2023. URL: <https://np.pl.ua/2023/03/150-richchia-oleksiia-beketova-pro-budivli-v-lubnakh-ta-iak-rosiiany-znyshchuiut-kharkivski-shedevry-znamenitoho-zodchoho/>

² Правденко О. На Полтавщині два об'єкти визнали архітектурними пам'ятками. Kolo.news. 21.01.2019. URL: <https://kolo.news/category/suspilstvo/12311>

опалення проводили за допомогою чавунної пічки з відводом диму у вікно. З потрібних на ремонт ще у 1925 р. 100 тис. крб. НКО виділив лише 3 тис. крб. Та вони були краплею у морі для порятунку будівлі, у якій тіснилися інститут соціального виховання, педагогічний технікум у стадії ліквідації, єврейська семирічна трудова школа та їдальня для студентів усього міста¹.

Велике приміщення було важко опалювати. Сподіватися приходилося лише на державні дотації. У Лубнах у 1930 р. виш потребував 10–12 вагонів вугілля, але його виключили з переліку закладів централізованого постачання. Тому виш, уже маючи досвід проходження через холодну зиму 1929 р. з температурою до $-32,2\text{ C}^2$, власноруч почав запасатися торфом. На це заклад вищої освіти шукав 14 тис. на паливо та стільки ж на його перевезення. Держава не допомагала, і директор Пожаров марно закликав ще з червня виділити кошти до осені, коли працівники покинули інститут і нікому було займатися розвантажуванням³.

Питання ремонту стало постійним на порядку денному роботи закладу упродовж 1930-х років. Аби привести приміщення до ладу, інститут мав розраховувати лише на систему державного розподілу. А вона з перемінним успіхом справлялася із забезпеченням інституцій необхідними матеріалами. Наприклад, на ремонт інституту у 1936 р. для фарбування дахів, підлог і стін було потрібно не менше 500 кг олії. Дістати її (наголошуємо на формулюванні «дістати») дирекція ніде не могла, тому просила одержати олію через Харківський Облмістпром із Лубенського млинуправління⁴. Держава нерідко постачала інститути за залишковим принципом, часто не звертаючи уваги на прохання вишів. Так було і в цьому разі. Попри те, що Лубенський заклад педагогічної освіти просив не виписувати соняшникову олію для потреб ремонтів⁵, Укрпостач виділив Лубенському вишу 0,4 тони натуральної соняшnikової олії⁶. Схожа ситуація була й із постачанням цегли. Її на потреби реконструкції мала відпустити Лубенська цегельня в обсягові 20 000 штук у травні 1936 р.

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1590. Арк. 74.

² Архив погоды по городам СНГ (19 и 20 века). URL: http://thermo.karelia.ru/weather/w_history.php?town=kie&month=2&year=1929

³ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1590. Арк. 4, 21.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 18.

⁵ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 48.

⁶ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6а.

Однак навіть після 4 листів-прохань інститут все ще чекав задоволення свого клопотання¹.

У 1930-х роках для облаштування робочого простору колективу використовували три поверхи з цоколем. На цокольному поверсі інститут мав парове опалення й чотири майстерні для задоволення основних побутових потреб студентів та викладачів – столярню, слюсарню, чоботарню та кравецьку майстерню. Окремо розташовувалися кімнати пральні й господарської комори. На першому поверсі була їдальня та харчовий склад, а далі – канцелярія, бухгалтерія, фізичні та хімічні кабінети, фізкультурна зала й військовий кабінет. На другому поверсі розташовувався природничий факультет, кабінет педагогіки, бібліотека з читальнею та кабінети навчальної частини інституту. На третьому поверсі були аудиторії, зайняті кафедрою математики. У приміщенні для навчання було виділені 14 аудиторій. Із них 6 були великими і не мали умов для організації самостійної роботи студентів, бо були зайнятими весь день².

Устаткування робочих приміщень у 1930-х роках проводилося за рахунок державних асигнувань. В другій половині десятиліття інститут оновив меблі та інвентар, придбавши 60 столів по ціні 54 крб. за шт., 370 стільців (13 крб./шт.), 13 шаф (153 крб./шт.), 10 доріжок (70 крб./шт.), 100 штук плювачок (10 крб./шт.), 100 одиниць корзин для паперу (6 крб./шт.), 10 вогнегасників (50 крб./шт.), 100 рам для портретів (10 крб./шт.), дзеркало за 250 крб., 200 театральних крісел (26,4 крб./шт.), телефон за 105 крб./шт., килим та люстру по 500 крб./шт. кожні, а також метражі нових гардин, порт'єр і скатертин; десятки карнизів, квітів та підставок для них, матових та настільних ліхтарів і рахівниць³. Попри такі періодичні вливання коштів інституту періодично бракувало фінансування на найнагальніше – папір для письма. Брак паперу виливався у те, що протоколи засідань структурних підрозділів писали на звороті використаних контурних карт світу, на заявах про вступ та оголошеннях чи кальці. А довідки студентам та викладачам виписували на шматочках паперу розміром 3–4 сантиметри⁴.

З часом робочий простір вишу зробили закритим (майже режимним). У вересні 1936 р. видали наказ пропускати студентів лише на основі студентських квитків, паспортів з відміткою про прийняття на облік

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 19.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 11.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1.

інститутом згідно з ухвалою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про вищу школу та про порядок входження в інститут. До вишу відтоді у справах можна було потрапити лише за спеціальними перепустками, що видавали швейцари та чергові по інституту з 14 до 16 години. Після 23 години швейцар нікого, крім директора та його помічників, не мав пускати до вишу, закриваючи усі внутрішні виходи, окрім парадного під'їзду. Осібно регулювалася заборона входу через кухонний двір¹.

Квартири та гуртожитки

На середину 1930-х років ситуація з поселенням 700 майбутніх педагогів у Лубнах була скрутною. Перевірка Народного комісаріату освіти оптимістично встановила, що в середньому на одного студента припадало 4,1 м² житлової площі у відведених на те приміщеннях. Лубенський учительський інститут виглядав забезпеченим на фоні інших вишів республіки, якщо брати до уваги ці цифри. У звітах він проходив як власник від 5 до 7 приміщень. Однак, їхній загальний стан та місткість розвіювали міфи про забезпеченість молоді якісним житлом. Усі ці будинки розташовувалися в середньому на відстані у 1,5 км від вишу². Узагальнивши інформацію про місця проживання студентів учительського інституту, доходимо висновку, що на 2 тис. 634,63 м² житлових приміщень проживало 644 студенти, що аж ніяк не становило звітних 4,1 м² на людину (в реалії – 3,61 м²):

Забезпеченість житлом студентів

Лубенського учительського інституту у 1936 р.

№ з/п	Назва будинку	Кількість жильців	Загальна площа, м ²	Середня площа, м ²
1.	Будинок на Ярмарковій площі	40	170	1,75
2.	Будинок по вулиці К. Лібкнехта	33	102,21	3,09
3.	Будинок на вулиці Л. Толстого	11	35	3,18
4.	Корпус інституту	319	1276,5	4
5.	Білий будинок	147	628	4,27
6.	Будинок на вулиці Садовій	14	62,92	4,49
7.	Будинок на вулиці Т. Шевченка	80	360	4,5
		644	2634,63	3,6

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 50-51.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 14.

Навіть з урахуванням усіх площ будинків по місту вишу довелося виділити під житло праве крило третього поверху навчального корпусу площею 1 тис 276,5 м² для 284 студентів¹. За рік інститут був змушений виселити звідтіля 35 здобувачів вищої освіти, аби привести показники до урядової норми², щоб середня площа на одного студента була не меншою рекомендованих 4,2 м² (після зменшення чисельності жильців у кімнатах навчального корпусу показник став дорівнювати 4,49 м²)³.

Однак приміщення в інститутській власності не могли уповні забезпечити потреби молоді у житлі. Тому в Лубнах вдалися до стандартної на той час практики – пошуку закладом вищої освіти приватних помешкань для розселення студентів – так званих кутків. Тим паче, що до цього закликала і спеціальна урядова комісія, котра встановила невідповідність житлових норм існуючим реаліям. Згідно офіційними даними перевірки 1936 р., на 700 осіб контингенту інститут мав забезпечити 3 тис. 150 м² житла (це в середньому мало б вивести на норму 4,5 м² на особу). Дирекції слід було переглянути схему розселення вихованців і знайти додаткові 528 м² на 117 осіб без даху над головою. Відповідно, адміністрація оголосила про пошук у місті 117 кутків⁴. В академічній групі з 30 осіб у середньому від 6 до 13 здобувачів освіти були змушені оселятися у приватних господарів⁵. Знайти таку кількість квартир та хат, господарі яких пустили б до себе студентів, виявилось нелегко. Інститут навіть розмістив у газеті «Червона Лубенщина» оголошення про винайм кімнат та кутків для студентів за договірною ціною⁶. Проте, договірна ціна була вимушеною – урядові директиви вимагали платити господарям у межах 15 крб. за куток⁷. Уже згодом кількість розселених по приватних квартирах зросла ще більше до 165 осіб⁸. Прикметно, що окремі списки навіть містять прізвище «традиційних» власниць квартир, які радо розміщували у себе студентів денного робітфаку, як то Соня Мусіївна Аврамова на вулиці Карпилівка, 2. І якщо в Лубнах власниця будинку С. Арамова впустила додому лише 2, то в середньому в одну квартиру

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 13.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 11.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 24.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 24.

⁵ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 14. 80 арк.

⁶ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 74.

⁷ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 24.

⁸ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 5.

брали до 4 студентів¹. Нерідко студентів навіть підселяли у квартири лектури. Так, у 1930-х роках студенти розміщувалися у 5 місцях проживання викладачів (будинки по вул. Толстого, 10, на вул. Інститутська, 3, вул. Кокошки, 14 та 17, та вул. Новоолександрівська, 4²).

Позитивні зміни нівелювалися успіхами чергового набору до інституту. Зміна контингенту у бік збільшення вимагала ущільнення або ж пошуку нових приміщень. Після вступної кампанії 1936–1937 навчального року у приміщеннях вишу проживали 537 студентів. За рік навчальний заклад розширив мережу будинків, котрі використовував для розселення. З'явилася будова на площі Кірова, у використанні була колишня будівля будівельного технікуму та «триповерховий будинок». Однак, цього було замало. Тому ще 120 осіб розмістили за державні кошти по кутках. А для проживання решти задіяли гуртожиток «Пожарка» та т.зв. будинок Василенко³. Зауважимо, що розселення відбувалося за статевим принципом. Окремі будинки називалися у внутрішній документації «чоловічими» (будинок на Ярмарковій площі та на вулиці Садовій) або ж «жіночими» (Білий будинок). Хоча це не заважало влаштовувати «чоловічу кімнату №22» у Білому будинку через брак приміщень для юнаків у відведених для них спорудах.

Нормування площі часто не говорить нічого про наявний персональний простір студентів. Багато кімнат насправді нагадували барачну систему. Юнаків розміщували від п'яти до чотирнадцяти осіб (так, на вулиці Садовій та на Ярмарковій площі в одній кімнаті проживали по чотирнадцять юнаків (кімната №5), у кімнаті №3 – семеро, у кімнаті №4 – п'ятеро чоловіків, у Білому будинку – шестеро). Дівчата жили не менш скупчено: у Білому будинку найменше жило по чотири жінки в кімнаті №4, в середньому ж проживали сім-вісім дівчат разом. Хоча в кімнаті №7 третього поверху інститутського корпусу жило аж тридцять дві дівчини⁴.

Забезпечення гуртожитків усім необхідним начинням, з одного боку, виглядало доволі пристойним, коли проводити співвіднесення з кількістю осіб, що там проживали, з іншого – можна було помітити дефіцит окремих потрібних найменувань, відсутність яких у звітах навмисне губили всередині списків, обрамлюючи переліками надлишкових товарів. Так, на

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 4–5.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 88.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 13.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 14.

644 мешканці інститут мав 692 ліжка, проте лише 368 матраців. За вимогами заклад мав надати по 3 наволочки на особу (за потреби у 1 тис. 932 одиниці у ЗВО було 2 тис. 53 шт.). Проте самих подушок у наявності було лише 200 (інші 444 студенти мали привезти свої). На ліжко видавалися простирадла у кількості 3 на ліжко-місце (але інститут мав їх з лишком – у 2 тис. 3030 одиниці). Серед предметів меблів у кімнатах розташовували 340 тумбочок (з розрахунку одна тумба на двох), 165 етажерок (одна на чотирьох), 70 гардеробів (один для восьми), 170 столів (один на чотирьох) та 640 стільців¹.

Проблема полягала в тому, що кількісні показники не відповідали якісному складу матеріалів. І забезпечений на перший погляд заклад освіти при детальному аналізі виявлявся таким, що розселяв своїх студентів по аварійних приміщеннях із застарілою матеріально-технічною базою. Це факт дирекція вишу не приховувала і відверто доводила до відома Народного комісаріату освіти. У травні 1936 року керівник Лубенського учительського інституту звернувся до паливно-фінансового відділу НКО через те, що частина матеріалів для гуртожитку була занадто стара й зношена. З початком нового 1936–1937 навчального року повністю приходили в негідність майже всі одиниці забезпечення, а списати їх на 1 січня 1936 р. інституту було заборонено, бо вони були у фактичній наявності. Тому інститут просив дозволу купити 120 нових матраців за рахунок грошей, відпущених по кошторису на обладнання гуртожитку². Виявилось, що попри попередні високі цифри на літо 1936 р. для студентів гуртожитків насправді не вистачало 1 тис. 721 простирадл, 1 тис. 45 наволочок, 211 скатертин, 674 подушок. Очікуючи рішення неповороткого у фінансових питаннях НКО, лубенці власними силами спроміглися оновити застарілу матеріально-технічну базу, придбавши 371 простирадло, 1 тис. 44 наволочки. Інші речі без наряду Начальника управи підготовки учителів планово-фінансового відділу НКО було неможливо³.

Коли була можливість закривати нестачу самостійно за рахунок такого-собі кустарного виробництва постільної білизни, інститут виділяв посильні суми. Наприклад, на господарські потреби гуртожитку того ж 1936 р. виділили бавовняної тканини та трикотажних виробів на суму у

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 24.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 14.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 51.

2,2 тис. крб.¹. Напружена ситуація з постільною білизною ускладнювалася тим, що одні студенти постійно губили простирадла чи наволочки, а комірники могли видати їм нові, що було заборонено адміністрацією. Існувала умовна «норма» – один набір постільної білизни в одні руки до кінця навчання. І якщо працівниці гуртожитку видавали комусь постільну білизну повторно, то отримували догани².

Розуміючи непропорційність у забезпеченні меблями, керівництво піднімало питання про закупівлю нових гардеробів до 70 наявних, аби зменшити кількість користувачів однією одиницею з восьми до п'яти (тут можна лише уявити, яким чином відбувалося комплектування одного гардероба одягом восьми здобувачів освіти). За розрахунками адміністрації у кінці 1930-х років для збереження одягу потрібно було закупити 60 нових одинарних шаф типу «Румунка» з невеликим дзеркалом на дверцята. Їх мали виписати в артілі столярів «Деревромсоюз» міста Житомир по 200 крб. шт. Ініціатива була гарною, проте, як виявилось, ситуації з вирівнюванням забезпечення гардеробами не вирішувала. Старі мали б викинути, а нові замовляли з розрахунку один на 8–10 осіб³.

Гуртожитки традиційно були місцем проживання не лише студентської молоді. У них за потреби розміщували й співробітників. Так, опалювачка гуртожитку Ївга Антоненко жила в «Пожарці», прибиральниця Ганна Різник в кімнатах в інституті, робітниця Ганна Манужра – в Білому будинку⁴.

Фактів розселення викладачів по студентських кімнатах у наявних документах у Лубнах ми не зафіксували. Натомість маємо доволі узгоджену схему матеріальної мотивації науково-педагогічних кадрів щодо роботи у Лубенському учительському інституті. Коли виникали вакансії, у своїх. Так робили всі – від асистента до завідувача кафедри⁵. Наприклад, М. Гросул претендуючи на посаду асистента для викладання географії, питає: «саме головне – квартирні умови – чи буду я мати сімейну квартиру, тому що приїду з дитиною»⁶. Схожі вимоги у листі завідувача кафедри іноземної мови, доцента І. Поздюніна Дніпра: «Я хотів би переселитися у невелике місто з тим, аби мати гарні житлові умови.

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 34.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 77.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 67.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 6.

⁵ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 4.

⁶ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 51.

Тому, якщо у Вас є вакантне місце викладача англійської мови і якщо в Лубнах можна отримати окрему квартиру, я прохав би повідомити мені¹».

Зауважимо, що це не були односторонні закиди бажальників працювати з відомчою квартирою. Дирекція таким чином приманювала нових кадрів сама. Скажімо, так директор запрошував стати професором хімії П. Лапінського з Омська і казав, що Лубни були б вигідним місцем і для подальших мандрів Україною, бо до Харкова по залізниці було 11 годин їзди, до Києва – 5 годин, і щоденно ходили два потяги².

Інтелектуально-професійний простір

Цей підпункт зазвичай охоплює опис якісних характеристик спільноти: наявність інтелектуальної чи професійної еліти, процедури підвищення інтелектуального чи професійного статусу, проблеми просування, питання винагороди за підвищення кваліфікації тощо.

Збережені документи дають фрагментарне уявлення про загальний інтелектуальний рівень студентська-викладацької корпорації. Звісно, що звіти про зрізі знання на контрольні роботи не можуть бути референтним матеріалом. Натомість ми звертали увагу на критичні зауваження, що виринали на сторінках протоколів під час раптових зовнішніх перевірок ичи в результаті якогось конфузу, що відкривав реальний стан справ за ширмою парадної звітної документації. Як ми зазначали вище, іспити були тим, що давало можливість контролювати інтелектуальний рівень молоді, котра вступала до інституту. Проте, провінційні виші, як і нині, діяли за принципом залишкового набору, намагаючись не лишити за бортом системи освіти занадто багато абітурієнтів, щоб мати перспективи навантаження для викладачів. Як наслідок, у процесі роботи виявлялося, що у 1930-х рр. молодь показувала низькі мовні знання. Так, були молоді люди, які в диктантах з російської робили 36 помилок і все одно вступали до вишу. Наприклад, А. Белоконь писала з такими помилками слова: «имеється», «не медленно», «за тем», «зделает», «ударте», «розламала», «требувалось» тощо³. Не менше помилок робили абітурієнти й в українській мові «тракторістів», «розгуляєся», «письмовий»,

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 35.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 56.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 19.

«перевижчили», «засмальцовані», «люстрико» та ін.¹. Однак, це не перешкоджало перебуванню у колективі.

Однак, це не перешкоджало перебуванню у колективі. Скажімо, під час набору до вишу у 1936 р. студент-вступник в середньому робив 2,2 орфографічних, 3,7 пунктуаційних та 0,6 стилістичних помилки. Як свідчили підрахунки самих лубенців, найбільше помилок під час написання диктантів робили випускники технікумів, дев'ятирічок та підготовчих курсів (8,6 на студента), найменше – робітфаківці (5,8 на людину). Зауважимо на низьку мовну підготовку практикуючих учителів, які йшли до інституту для отримання диплому про вищу освіту і надбавок на роботі. Вони в середньому писали з 6,8 помилками у тексті. Із 214 екзаменаційних робіт 1936 року набору ідеальними виявилися лише близько 5% (10 диктантів з української мови). Прикметно, серед тих, хто писав диктант з російської мови, не було жодного, хто б зробив це без жодної помилки. Та й кількість помилок на людину у порівнянні з українською різнилася в рази. Так, випускник десятирічки робили в межах 19,1 помилок на абітурієнта, колишні робітфаківці – по 18,9 помилок, практикуючі учителі – 18, випускники технікумів – по 17,5 помилок, випускники дев'ятирічки та підготовчих курсів при інституті – по 16,5 помилок на вступника².

У подальшому зростанню інтелектуального рівня студентів не сприяли постійний дефіцит навчального приладдя та підручників. Так, на 500 осіб інститут мав лише 23 книжки з педагогіки (1 на 22 студентів), 20 навчальних книг із морфології рослин для 310 природничників (1 книга на 16 студентів), 14 посібників з методики хімії на 130 людей (1 на 9); 1 підручник на 6 припадав для тих, хто вивчав психологію (37 підручників на 238 здобувачів освіти) та географія (10 на 60 студентів), кожен п'ятий міг мати підручник з геології (12 книг на 60). Єдиними книгами, яких було з лишком, був підручник із матаналізу (356 примірників на 328 студентів) та геометрія (234 книги на 88 здобувачів освіти). До проблеми нестачі додавалася й інша: більше наявних книг належала різним авторами, тому виробити спільну програму по них було неможливо, про що говорили викладачі інституту³

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 13.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 1–14.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 21–22.

Нами не зафіксовано жодних фактів критики інтелектуального рівня педагогів. Причин декілька. По-перше, у вищій педагогічній школі Лубен існувало «негласне правило»: студент не мав жодного права давати оцінку лекторові. Викладач тлумачився як командир, а молодь не могла критикувати чи навіть просто не «ловити» лектора на слові¹. По-друге, в інституті вели контроль над науковим зростанням колег і критику записували в рекомендації. І якщо поради не допомагали, то для покращення наукового потенціалу вишів часто використовували «методи примусу». Наприклад, 18 травня 1936 р. директор Лубенського учительського інституту зібрав 13 викладачів, які готувалися захистити дисертації найближчим часом, із текстами робіт, планами, чернетками та списками літератури. Ті, хто не мав нічого, приходили на повторну аудієнцію уже за 4 дні з виконаним мінімумом². Такі «диктаторські міри» можна було зрозуміти: у виші із 44 викладачів жоден не мав наукового ступеня чи вченого звання. Із 13 дисертацій за результатами перевірки лише одна мала потенціал бути захищеною у 1936 р.³.

***

Під час щільного аналізу повсякдення замкненої групи опис мікрорівня життєвого простору стає описом будення визначених індивідуумів. Проте у рамках цього експрес-дослідження побуту Лубенських освітян першої третини ХХ століття свідчення про життя окремих членів колективу, зібрані у вигляді спогадів чи інтерв'ю, відсутні.

Бюджет часу

Опис повсякдення замкненої групи передбачає відтворення наповнення робочого часу колективу (у нашому випадку – час на навчання, роботу, практики, на господарську діяльність) та дозвілля (охарактеризоване за видом (активне та пасивне), за тривалістю (короткочасне, довготривале, епізодичне), за періодичністю (щоденне, щотижневе, відпускне, святкове), за джерелом організації (чисте (індивідуальне), інституційне (ініційоване спільнотами), та віддалене (умовно дозвілльє), за типом (культурне, освітньо зорієнтоване, розважальне, інтерактивне, «одомашнене» дозвілля (поєднання праці та

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 53.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 7.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 15.

відпочинку та роботи в домашніх умовах), творчість в години дозвілля, сільськогосподарська праця у вільний час, дозвілля на свіжому повітрі, рекреаційне, спортивне, політичне, релігійне)¹.

Традиційне асоціювання початку навчального року з 1 вересня навряд чи було таким для лубенських освітян у 1920–1930-х рр. Так, Постанова РНК СРСР «Про загальну початкову освіту» заявила про потребу з 1930 р. почати навчання у школах з осені (без указівки до дати)². Згідно з постановою від 3 вересня 1935 р. РНК СРСР «Про організацію навчального року та впровадження розпорядку в початковій, неповній середній та середній школі» навчальний рік офіційно мав починатися з 1 вересня³. Припустимо, що таке визначення дати для педагогічних вишів з'явилося у той же час. Хоча явища «пізнього навчального року» траплялися і надалі, коли у державі ustalився день початку навчання – 1 вересня. Правда, його причини були цілком об'єктивними. Наприкінці 1930-х рр. виші відійшли від системи роботи за триместрами. Її заступив поділ року на семестри. Документи Держархіву Полтавщини не фіксують розпоряджень про специфічні дати початку чи кінця навчального року в Лубенському педінституті у 1930-х роках. Крайні дати документів з фонду також не фіксують того, коли закінчувався офіційний навчальний рік. Нумерація протоколів засідань та дати ідуть назскрізно через календарний рік, інколи охоплюючи періоди з січня по вересень; дати заяв про прийом на роботу згруповані виключно за хронологічним принципом з січня до грудня чи з березня по серпень; накази по інституту датовані періодом з із липня по листопад. Єдиною справою, що може говорити про крайні дати початку й кінця нового навчального року є справа з заявами вступників на підготовчі курси до інституту, що охоплювала період із 14 січня по 6 червня 1936 р.

У документах знайдені лише опосередковані свідчення про початок та кінець навчального року. Так, відомо, що призначений відповідальним організатором екстернату інституту М. А. Куляк розпочав роботу

---

¹ Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах. Київ: Кондор, 2005. 408 с.

² Постановление Центрального Исполнительного Комитета СССР №43 и Совета Народных Комиссаров СССР №308 от 14 августа 1930 года «О всеобщем обязательном начальном обучении». URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3667.htm

³ Волкова Т. С. Бюджеты времени провинциальной учащейся молодежи (20–30 гг. XX в.). *Теория и практика общественного развития*. 2013. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/byudzhety-vremeni-provintsialnoy-uchascheysya-molodezhi-20-30-gg-xx-v.>

відділення з 19 вересня 1936 р.¹. Щодо кінця навчального року, дирекція інституту просила радіостанцію Лубен вимкнути всі радіоточки, що знаходилися по гуртожитках та в радіоаудиторії закладу освіти з 5 липня 1936 р. у зв'язку з закінченням навчання 28 червня².

Навчальний рік, за узгодженням з НКО графіком, мав тривати 210 робочих днів, таким чином робочий тиждень, затверджений Міністерства, мав 37 годин. Ідеальний графік включав 5 днів по 6 уроків і один по 7 уроків тривалістю по 45 хв³. Із документів 1930-х років відомо, що Лубенський виш увів суворий графік життя для молоді. О 7 ранку оголошувався загальний підйом. Далі – сніданок упродовж години (із 7:00 до 8:00). Навчання розраховувалося на 6 год. – з 8:00 до 14:00, після чого у молоді був час на обід та відпочинок (з 14:00 до 17:00). За ним слідувало регламентоване опанування навчального матеріалу упродовж 3 годин до вечері (з 20:00 до 21:00)⁴. Адміністрація навіть виділила окремий час на відвідування кіно та парку культури, напевне, керуючись принципом, що «темінь – друг молоді», у пізній час: з 21:00 до 24:00⁵. Зауважимо, що з урахуванням існування подібних розпорядків в інших вишах України, це був доволі ліберальний розклад, який дозволяв студентству відпочити.

Свій навчальний розклад мали й студенти та викладачі екстернату. Наприклад, у 1937 р. цей відділ Лубенського учительського інституту працював зі слухачами кожен третій та п'ятий день шестиденного тижня з 18:00 до 22:00⁶. По Україні з 1920-х рр. обсяг тижневого навантаження на студента з теоретичними та практичними курсами мав бути у межах 30-36 год. За умови читання лише теоретичних курсів на початку періоду начитки – від 24 до 28 год. на тиждень⁷.

У кінці 1930-х рр. навіть робота у читальному залі була суворо регламентована по годинах, які не залежали від загальних годин роботи бібліотеки з 10:30 до 19:00. Так, молодь Лубенського учительського інституту мала змогу насолодитися творами письменників по буднях із 14:00 до 17:00, а періодикою двічі на день: з 10:00 до 14:00 та з 15:00 до

¹ Держархів Полтавської області. Ф.Р-2118. Оп.1. Спр.1. Арк.42.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 66.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-4010. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 3.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-4010. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 59.

⁵ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 150.

⁶ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 42.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 620. Арк. 14.

21:00¹. Хоча доступ до літератури мали не всі. Наприклад, студенти-екстерни чомусь не могли читати періодику².

Організація навчального процесу не була ідеальною. Траплялися випадки, коли дисципліни починалися одразу з практичних та лабораторних занять без начитування лекцій. Проблема була не лише у недбалості складання розкладів, але й у відсутності кадрів. Так, на початку 1936 р. відсутню лектуру не було кому замінити фізично, тому студентам пропонували навчальний матеріал розглянути самостійно, продемонструвавши на практичних заняттях уже готові навички³.

Питання перевантаження у таких умовах було очевидним. Причому надмірна робота була як у студентів, так і у викладачів. Однак, у 1930-х роках питання перевантаження мало зовсім іншу конотацію, ніж воно має нині. Це був час стаханівського руху, коли більше означало краще. Тих, хто працював понад норму гордо називали ударниками – у тому числі й освітян. Так, викладач Кауць вважався передовиком, бо, не дивлячись на перевантаження, додатково читав студентам понаднормові години для поновлення знань з української мови⁴.

Практика як форма організації робочого часу стала можливістю для студента жити на межі двох спільнот – колективу педінституту та школи. У 1923 р. практика стала обов'язковою для студентів вишів. Постанова РНК СРСР виокремила роботу молоді в соціально-виховних закладах, вивчення краєзнавства та виробництва району та роботу з місцевим населенням у комсомольських та профспілкових організаціях. Окрім цього, існувала громадсько-політична, літня трудова, виробнича та сільськогосподарська практики. З 1923 р. по 1928 р. у навчальному плані було присутнє річне практичне стажування студентів, згодом замінене на систему розподілу випускників і частково повернуте у 1936 р. у зв'язку із введенням норми про наявність педагогічного виробничого стажу⁵. Багато інформації про практичну діяльність майбутніх учителів з Лубен немає. Натомість можна зробити висновок про низьку кваліфікацію кадрів, бо школи часто відмовлялися укладати договори про проходження практики здобувачами освіти. Наприклад, у 1936 р. Лубенський виш після

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 8.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 78.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 3.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7.

⁵ Комарніцький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.: монограф. / наук. ред. проф. О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017, С.261–322.

тривалих спроб зміг домовитися лише з трьома школами міста (№№1, 2 та б) про те, аби вони пустили на свій поріг студентів¹.

Питання організації вільного часу в офіційних документах представлено також бідно. До суворо регламентованого графіку роботи слід додати політичне дозвілля. Воно в радянській Україні означало обов'язкове відвідування зборів та засідань. Комсомольські збори забирали багато часу майбутніх педагогів з Лубен. У кінці 1930-х рр. вони щотижня «крали» час майже 20% контингенту молоді, що здобувала вищу освіту². Поруч із ними існували офіційні свята, які студенти теж мусили відвідувати у якості активних чи пасивних учасників дійства. Звісно, що більшість свят із переліку були ідеологічними і часто ставали продовженням навчання. Серед традиційних роковини Жовтневого перевороту у Петрограді, річниця з дня смерті поетів, літературні вечори типу «Пушкін, його життя і творчість» з читками творів, науковими доповідями та деклараціями поезії³.

Специфічною категорією організації дозвілля було військово-спортивне виховання. Воно було частиною регламентованого дозвілля, несло певні рекреаційні елементи, а також у 1930-х роках було насичене політичним компонентом. Причому обов'язковим воно ставало не лише для студентської молоді, але й для усіх членів колективу педінституту – педагогічного та непедагогічного персоналу. Як яскравий приклад «неминучості участі» у військово-патріотичних заходах наведено проведення зборів 9 травня 1936 р. о 21:00 для всіх лекторів та бухгалтерії, де працівники вишу мали пройти черговий раунд курсів протиповітряної та хімічної оборони, друге заняття було заплановане за тиждень, 17 травня о 20:00⁴. Звертаємо увагу на пізній час проведення тренувань, що свідчить як про перевантаження працівників, так і про неповагу держави до поняття вільного часу громадянина.

Для регулярного проведення подібних занять в інституті утворили хімічну, пожежну, санітарну групи, групу охорони революційного порядку та призначили начальника сховища⁵. Вони мали проводити періодичні заняття з усіма записаними до їхнього складу педагогами та студентами. Заняття мали чітку практичну спрямованість. Заклад освіти отримав

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 24.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 33–35.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 4.

⁵ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 73.

боєприпаси дрібнокаліберних патронів на 10 тис штук, масло для гвинтівок та мішені¹. Політична складова таких зборів забезпечувалася читанням новин та ідеологічно вивічених лекцій під час зборів та до відповідних дат. Скажімо, воєнна підготовка у 1936 р. крутилася навколо потреби в разі чого стати на бій з країнами Заходу і підтримати іспанських комуністів. На підтвердження гіпнотичному впливу військового виховання серед освітян наведемо заклики з дня святкування 19-ї річниці Жовтневого перевороту: «Капіталізм і його скажені прислужники-фашисти готують нас на війну. Вони хочуть роздавити революцію іспанського народу. Вони хочуть знищити пролетарську революцію й нашу соціалістичну країну. Привіт братам і сестрам - іспанським працівникам, що героїськи борються проти озвірілих фашистських банд. Смерть ворогу народів!»².

Для підтримки відчуття постійної бойової готовності виш проводив контрольні тренування. Проте, вони свідчили про протилежне. Так, під час контрольного тренування тривоги 21 квітня 1936 р. виявилось, що уся пожежна група викладачів бродила інститутом без вогнегасників, а самих вогнегасників на місцях теж не було; революційна група не стояла на постах, санітарна група не була у кабінеті лікаря, хімічна група зібралася натоплом у коридорі, а не почала роботу у дворі навчального закладу. Студенти не демонстрували обізнаності взагалі. Вони гуляли по коридорах, у дворі, сиділи у кабінетах, не реагували на сигнал хімічної тривоги. Студентка I курсу біологічного факультету Заградська спокійно обідала, як і студентка III курсу робітфаку Лисенко. Педагогічний персонал не йшов до сховища і не вів туди підопічних. Не дивно, що директор закладу вищої освіти Потімков був розлючений результатами контрольної перевірки³.

Заради справедливості зауважимо, що паралельно з перегинами у військовій підготовці, все ж відбувалося налагодження спортивного сектору. Фізкультурний зал мав стати місцем не лише занять, але й проведення активного дозвілля. У 1936 р. Лубенський інститут отримав кошти для його дообладнання. Дирекція зробила великі закупки: придбали 12 пар спортивного взуття по 35 крб. (420 крб.), 12 пар гетр по 8 крб. (96 крб.), 24 пари спортивних костюмів за 121 крб. (264 крб.), купили для зали новий інвентар (паралельні бруси, мати, кільця, канат, три шведські

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 75.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 48.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 101–102.

лави, полегшений диск, нормальні та полегшені ядра й м'ячі для кидання, жердину для стрибків – разом на 2 тис. 580 крб.¹

Простір базових потреб

Характеристика будення окремо взятого колективу у визначений період часу передбачає аналіз задоволення базових потреб в їжі та одязові, предметах побуту та забезпеченні житлом. Житлове питання висвітлюється нами під час опису просторових вимірів існування спільноти. У цьому ж розділі акцент стоїть на проблемі організація харчування (на раціоні, часові та режимі, доступності продуктів, компенсації дефіциту, на ролі їжі як інструменту влади по контролю суспільства², на значення їжі як показника достатку спільноти або її окремого члена³, на особливостях організації простору для процесу поглинання їжі (їдальня, кафе, кухня тощо). Сюди ж відносимо і питання заробітку (оберт грошей у спільноті, зарплати, стипендії, підробіток, хабарі, тлумачення матерфiального добробуту⁴, психологічні особливості різких змін станів дефіциту та забезпеченості⁵ тощо).

З дотичних джерел відомого, що сітка зарплат освітян на кінець 1920-х рр. виглядала таким чином. Директор педагогічного технікуму міг очікувати на 110 крб. місячного прибутку. Його помічник – на 35 крб. менше, завгосп та секретар мали по 48 крб., бібліотекар жив на 45 крб., рахівник та друкар заробляли до 33 крб. Найменша зарплата була у служителя (22 крб.)⁶. Хоча у документах Народного комісаріату освіти маємо свідчення про зарплату лектора педагогічного технікуму у 175 крб.

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

² Boni S. Polly Weissner and Wulf Schiefenhovel. Food and the Status Quest: An Interdisciplinary Perspective (Review). *JASO*. Vol. XXIX. 1998. №2. P. 174–176.

³ Wilson M. Food as a good versus Food as a commodity contradiction between state and market in Tuta, Cuba. *JASO-online. New Series*. Vol. I. 2009. №1. P. 25–51; Wilson M. L. Ideas and ironies of food scarcities and consumption in the moral economy of Tuta, Cuba. *JASO-online. New Series*. Vol. I. 2009. №2. P. 161–178.

⁴ Bruckermann C. Alberto Corsín Jiménez (ed.), Culture and well-being: anthropological approaches to freedom and political ethics, London: Pluto Press 2008, vii, 207 pp. (Review). *JASO-online. New Series*. Vol. I. 2009. №1. P. 96–98.

⁵ Arora V. Veena Das, Arthur Kleinman, Margaret Lock, Mamphela Ramphele, and Pamela Reynolds (eds), Remaking the World: Violence, Social Suffering and Recovery, Berkeley and London: University of California Press 2001. viii, 294 pp., References (Review). *JASO*. Vol. XXXI. 2000. №1. P. 358–360.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 713. Арк. 24.

Суттєво вищі заробітки були в інститутах соціального виховання. Професор отримував до 325 крб., доцент – 250 крб., асистент на 50 крб. менше¹. Наявна нині диференціація зарплат, коли менеджмент має більші статки, ніж лектура, були неактуальними 80 років тому. Документи Лубенського інституту в Державному архіві Полтавської області не мають свідчень про суми зарплат освітян. Проте, звіти до Народного комісаріату освіти доводять істинність твердження про усереднені заробітки лектури по Україні у межах 300 крб. для професора. Цей прибуток був у 3,9 раза більший за місячний заробіток вчителя II концентру у 76,6 руб. у місті. Зауважимо наявність окремої градації плати праці для денних та вечірніх викладачів, які не мали вченого ступеня (230 крб.). асистент, отримуючи 210 крб., все одно мав у 3,7 раза більше грошей на місяць, аніж учитель I концентру у місті з зарплатнею у 56,9 крб.² Усі педагогічні працівники інституту мали заробітки вищі за директора (220 крб.) та його заступника (175 крб.), що свідчило про статусність та ставлення до інтелектуальної академічної роботи. Найменш оплачувані були низько кваліфіковані працівники у колективі інституту. Прибиральниці та двірники мали майже в 11,6 разів менший місячний прибуток за професора (26 крб.). Середній заробіток по закладу вищої освіти у 120 крб. отримували старший бухгалтер та військовий керівник.

Таких розмірів заробітки учителів шкіл досягли у другій половині 1930-х років. Скажімо, відповідно до основної сітки заробітної плати вчителів за положенням 1936 р. на рівні з професором інституту початку 1930-х рр. (300 крб. на місяць) отримували вчителі початкових шкіл та 1–4 класів неповних середніх і середніх шкіл міст і робітничих селищ з середньою педагогічною освітою зі стажем педагогічної роботи у 5–10 років, та з села зі стажем понад 10 років³. Зауважимо й на різницю оплати праці керівного складу. Директори середньої школи у місті, в якій навчалось понад 800 учнів мали пропорційно більше прибутку, аніж практикуючи вчителі – 600 крб. щомісячно, чого не скажеш про місячні статки очільника вишу, який у 1930-х мав заробіток менший за лектуру.

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 303. Арк. 15–16.

² Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 580.

³ Там само. С. 595.

Сітка зарплат у Лубенському ІСВ у 1929–1930 н. р.¹

Посада	Сума, крб.
Професор	300
Доцент	250
Денні та вечірні викладачі	230
Директор	220
Асистент	210
Помічник директора	175
Керівник практикою	150
Військовий керівник	120
Старший бухгалтер	120
Лаборант	90
Бухгалтер	90
Завідувач бібліотекою	80
Секретар установи	75
Завгосп	70
Секретар студентських справ	50
Монтер	45
Друкарка	40
Опалювач	32
Двірник	26
Прибиральниця	26

Окремою статтею видатків на утримання освітян були підйомні гроші, що виплачувалися для облаштування на новому робочому місці, як, скажімо, виплати доценту фізики Узбецького державного сільськогосподарського інституту Олександрю Кобцю, який із 1 вересня 1936 р. переводився до Лубен². Це були великі суми, що могли дорівнювати тримісячному окладові професора. Так, у 1936 р. Наум Нагінський після закінчення аспірантури Харківського науково-дослідного інституту геології був направлений за розподілом аспірантів Управління вищої школи Народного комісаріату освіти до Лубенського інститут соціального виховання на роботу доцента з навчальним навантаження 900 годин на рік та підйомними виплатами у розмірі 800 крб³.

Ще у 1928 р. влада встановила чітку тижневу норму виробітку педагогічних працівників, яка мала бути пропорційною кількості годин

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1590. Арк. 23.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 26.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 38.

протягом всього навчального року. Згідно з нововведенням 1928 р., освітянин мав відпрацювати 44 тижні на рік (8 тижнів відводилося на щорічну відпустку). Професорська норма складала 7 год. на тиждень, викладач працював 12 год. Таким чином річне навантаження складало 308 год. для професури та 528 год. для іншої лектури¹.

Навантаження лектури вечірнього педінституту мало максимально 235 лекційних годин на ставку (таким було навантаження професора російської мови, української мова та теорії літератури Карбаненка). Викладачі мали умовну межу на ставку у 650 год. (як приклад, викладач фізкультури Галіченко). В середньому асистент на ставку у Лубнах мав 500 годин навантаження. Але у виші були й ті, кому нараховували по 600 і 700 годин на рік². Найбільше ж «горлових» понад ставку мали асистенти – асистент кафедри зоології Сурмило 1025 год., асистент кафедри педагогіки Варченко 878 год.). Найменше навантаження у прибіл. 0,4 ставки (198 год. у 1936 р.) було в асистента кафедри математики Кононенко.

Відносно вартості однієї академічної години, можемо судити з листування з потенційними лекторами вишу. Так, викладач Скударь шукав позицію лектора діалектичного матеріалізму та ленінізму на заочному відділі Лубенського педагогічного вишу, однак, виставляючи свої вимоги. Він не лише просив забезпечити його житлом на час читання лекцій, але й просив оплату за годину у розмірі 12,5 крб., з навантаженням не менше 150 годин, включаючи консультації та заліки. Зваживши вимоги, дирекція відповіла, що курс читатися не буде. Певне, вимоги були занадто високими, бо у документах видно, що директор Потінков читав ленінізм в обсязі 133 години³.

Реалістичні суми видно з листування з потенційною викладачкою російської мови та літератури В. Карчевською, якій пропонували роботу на постійно діючих при Лубенському педінституті дворічних курсах. Її перспективне навантаження сягало б 800 годин на рік з оплатою у 6 крб. за годину. Розрахунки дозволяють стверджувати, що така погодинна оплата праці була вигідніша за ставку професора, дозволяючи в середньому заробити 480 крб. на місяць (4 тис. 800 крб. на рік за умови роботи 10 місяців без урахування майже двомісячної відпустки). Дирекція також пропонувала збільшити прибуток, працюючи також викладачкою

¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 2703. Арк. 18–21.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 15.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 18.

російської мови у штаті учительського інституту з асистентською оплатою праці – додатково 210 крб. на місяць¹. Таке сумісництво було нормою з огляду на появу схожих прикладів у архівних справах цього періоду. Наприклад, лектор Христич крім зарплати по інституту отримував ставку викладача на педкурсах².

Наявні документи не дають повного уявлення про систему штрафів та стягнень за порушення правил життя у колективі. Єдиним свідченням покарання за порушення норм роботи було уведення з 29 жовтня 1937 р. книги розписів явки на роботу. Щоразу в кінці п'ятиденного робочого тижня його подавали на перевірку заступнику директора на перегляд через факти постійного спізнення викладачів на роботу. У разі повторної появи прізвища у книзі порушника мали звільняти з роботи³. В досліджуваній період таких мір прийнято не було ні до жодного з членів освітянського колективу Лубенського вишу. Звісно, що існувала система штрафів за пошкодження чи втрату інститутського майна. Часто шкода компенсувалася із заробітної плати членів колективу. Так, кваліфікована робітниця Манжура та лаборант Тертилів відшкодовували із зарплати втрачену гардину затемнення у ботанічному кабінеті⁴.

Стипендіальне забезпечення в інституті мало свої відмінності від виплат студентам інших закладів вищої освіти. Скажімо, якщо в Лубенському інститут соціального виховання 350 студентів отримували в середньому по 40 крб.⁵, то 21 слухач Полтавських педагогічних курсів у цей час отримував 21 крб., а 18 інших – половинну стипендію у 10,5 крб.⁶ Були й значно вищі виплати. Так, студент II курсу фізмату М. Потепуха мав 97 крб. «нормальної стипендії». З «хлібним підвищенням» (видатки на покупку продуктів) та підвищенням за якість навчання він отримував на руки 107 крб.⁷. У разі фінансової неспроможності утримувати себе студенти міг звернутися до керівництва закладу освіти про допомогу. Так, Григорій Маховський прохав директора, аби той призначив здобувачу

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 42.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 126.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 86.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 130.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1590. Арк. 108.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 697. Арк. 9.

⁷ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7.

освіти стипендію, «бо немає змоги витися»¹. Одноразова ж грошова допомога молоді могла бути різного обсягу: 40, 50, 70 або ж 100 крб.².

Питанню організації харчування в інституті приділено мінімальну кількість уваги. Внутрішня документація здебільшого фіксує факти порушень у цій сфері. В Лубенському учительському виші функціонувала їдальня. Інститут займався пошуком та купівлею продуктів. Зокрема, відомо про торгівельні операції закладу з крупою, яку 1936 р. закупили навіть зверх норми і невикористані обсяги у 10–15 тон намагалися реалізувати бажачим³. Однак, більше інформації про раціон за матеріалами фонду Держархіву Полтавської області отримати не можливо. З приводу доступності харчування зауважимо, що у 1937 р. керівництво збільшувало ціни на позиції у меню щодня, не оминаючи навіть розцінок на чай. А вечерю для студентів того року зовсім припинили готувати⁴.

Так само мозаїчно представлена картина медичного забезпечення та охорони здоров'я у колективі освітян Лубенського закладу вищої педагогічної освіти. Відомо, що уряд радянської України у 1930-х роках почав активну кампанію з засічування вікон приміщень установ та організацій для боротьби з малярійним комаром. Закладам видавали марлю, ендохімікати, проводили протирецидивну хінізацію малярників-хроніків⁵. Багато установ часто використовували виданий матеріали не за призначенням, але Лубенський виш долучився до кампанії та натягував видані сітки по гуртожитках⁶.

Студенти були зобов'язані подавати документи про стан здоров'я під час вступу до навчального закладу. Особлива увага в цей час зверталася на щеплення від віспи⁷. Прикметно, що медичні довідки, подані до інституту під час навчання вважалися актуальними після завершення навчання. Бо студенти вимагали їх видавати назад разом із дипломом про освіту⁸. Упродовж навчального року відбувалися періодичні медичні огляди-виклики до лікаря груп студентів⁹. У зв'язку з ризиками та інцидентами, що призводили до травмування, у закладі вели спеціальну книгу

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 178.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 169.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 33.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 78.

⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6451. Арк. 33, 66.

⁶ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 150.

⁷ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 7.

⁸ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 1.

⁹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1.

реєстрацію нещасних випадків із точним обліком¹. Коли починалися спалахи хвороби у гуртожитку, як дезінфектор використовували нафту². У документах цих років є свідчення лише про одну історію хвороби студента Симонова. У зв'язку із захворюванням (карбункул) він звільнений від занять на 3–5 днів³. Карбункул – гостре запалення, гнійно-некротичної природи, що стосується сальних залоз і кілька волосяних фолікулів, і поширюється на підшкірну клітковину і шкіру. Відповідно до медичних протоколів, лікування карбункула відбувається, як правило, амбулаторно із застосуванням антибіотиків та знеболювальних препаратів. А за відсутності симптомів інтоксикації та невеликих розмірів вогнища запалення – з фізіотерапією та молочно-рослинною дієтою. Поверхня гнійника обробляється спиртом та накладається суха стерильна пов'язка. У цій формі період лікування становить біля 3 днів. У документах не сказано про направлення хворого студента до медпункту чи якісь інші приписи, тому визначити алгоритм лікування хвороби за стінами вишу неможливо.

З поточної документації нам відомо про систему рекреації студентства. Так, у 1936 р. студента II курсу природничого факультету Крята направили на один місяць лікування до с. Соснівки на Полтавщині (санаторій №1), студента робітфаку Кримського – на місяць до Миргорода, студента III курсу фізичного факультету Сльоту спрямували на місячний курс лікування до м. Одеси (Куяльник), а ще одного невідомого студента – до міста Слов'янська. Направлення передбачало оплату путівки, видачу проїзних грошей у розмірі оплати квитка залізницею туди й назад, а також на витрати по 40 крб. Окрім того цим студентам видавали стипендію за вересень⁴.

Культурна морфологія групи

Питання диференціації членів групи відповідно до зовнішнього вигляду (мода, дресс-код, уніформа, святкове та повсякденне вбрання, зачіска, макіяж тощо), проблема тіла та тілесності, антропонімі особливості групи найкраще відтворюються за допомогою аудіовізуальних джерел. Писемні джерела тут стають корисними лише тоді, коли траплялася потреба зафіксувати канон, або ж навпаки розвінчати і

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 41.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 41.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 181.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 69.

шельмувати відступлення від прийняттого зовнішнього вигляду – актуальної на досліджуваний час «норми».

Питання тілесності та тіла у колі радянських педагогів висвітлити важко, якщо шукати вербальні, а не зображувальні факти. Це було високо пуританське товариство. Однак, непрямі свідчення цьому знаходимо у документах за 1937 р. Лектор Лубенського учительського інституту Грабенко на лекції з педагогіки підійшов до студентки Кваші, яка всього лише високо закотила рукава верхнього одягу, і голосно сказав на всю аудиторію: «Сховай своє тіло, я знаю, що воно біле, але я не звертаю на це уваги»¹. Питання харасменту та тілесності тут могли бути частиною комплексу проблеми сексуальності у радянському суспільстві. Однак, будь-які подальші висновки можливі лише після отримання інформації про реакції на репліку як зі сторони студентки (студентів), так і зі сторони адміністрації. Окрім констатації факту, реакція відсутня.

Осібна тема – спецодяг у вишах. Знаємо, що у 1930-х рр. Лубенський виш видавав своїм лаборантам фізичних і хімічних кафедр, препараторам і склогографістам 1 бавовняний халат на рік. Формений одяг і головний убір видавали прибиральницям та швейцарам парадного під'їзду. Слюсар-електромонтер та кочегар мали казенний спецодяг та калоші, а двірник – фартух та рукавиці². Військова форма у педагогічному виші регламентувалася окремо. У 1940 р. вона була обов'язковою для керівного складу РСЧА. В інститути у ній давало право ходити постановою ЦВК та РНК СРСР від 22 вересня 1935 р. Лише за умови відсутності дозволялося приходити у цивільному³.

Відстані й пересування

Під час подання аналізу життєдіяльності колективу слід також звернути увагу на проблему пересування – способи переміщення від робочого до домашнього простору, проблему дороги та свободи руху тощо. Зазвичай такі дані можна отримати з колекцій его-документів (листів, квитків та транспорт, копій паспортів), невеликих уривків спогадів, під час цілеспрямованих питань у ході інтерв'ю, співвідносячи їх із державною політикою у сфері внутрішньої та зовнішньої міграції. У

¹ Держархів Полтавської області. Ф.Р-2118. Оп.1. Спр.3. Арк.53.

² Держархів Полтавської області. Ф.Р-2118. Оп.1. Спр.1. Арк.31.

³ ЦДАВО України. Ф.166. Оп.11. Спр.460. Арк.1.

нашому випадку, де головним джерелом інформації виступає архівний фонд держархіву Полтавщини, інформація про рух доволі спорадична.

Фіксуємо, що в основному пересування з домашнього до робочого простору для співробітників Лубенського закладу вищої педагогічної освіти відбувалося у межах одного населеного пункту. Як зазначають документи, студенти, розселені не в гуртожитку, розташованому в корпусі закладу, мешкали в приміщеннях, пристосованих під гуртожитки, в середньому на прийнятній відстані у 1,5 км від інституту¹ (сучасне картографування дозволяє побачити трохи інші відстані. Вона незначним чином різняться від усереднення маршрутів українськими радянськими освітянами 1930-х років. Скажімо, це 1,7 км від гуртожитків на Ярмарковій площі чи вулиці Садовій, або ж 2,1 км до будинку на вулиці Олександрівська, 4). При середній швидкості руху людини у 3–4 км/год, студенти нормально могли добиратися до стін *alma mater* за максимальний час у пів години. Окремі студенти проживали на відстані не більше 1 км від стін інституту (наприклад, на площі Кірова (нині – Володимирський майдан) за 800 м, за 500 м на вул. Карла Лібкнехта (нині – Старотроїцька), на вул. Льва Толстого, 10 (нині – В'ячеслава Чорновола) за 350 м чи вулиці Інститутській за 250 м).

Така ж сама ситуація з відстанню помітна під час аналізу розселення здобувачів вищої освіти по приватних квартирах (так званих «кутках»). Наприклад, до будинку на вулиці Карла Маркса, 12 (нині – Монастирська) можна було дійти за 15 хв, подолавши відстань в 1,1 км чи за 20 хв до помешкань на вулиці Карпилівка, 2 за 1,6 км.

Документи не зазначають способу пересування містом. Проте маємо інформацію про далекі подорожі наземним транспортом викладачів та студентів. Зокрема, залізницею до Лубен із Харкова, і з Лубен до Слов'янська чи Одеси (Куяльника), автобусом до села Соснівка на Полтавщині тощо².

Інформація про обмеження мобільності відсутня. Натомість інститут пропонує кошти за квитки у разі подорожей на лікування та у ділові відрядження. Фактом обмеження пересування на території самого закладу, тим не менш, можна вважати уже згадувані та уведені у вересні 1936 р. студентські квитки та паспорти з відміткою про прийняття на облік інститутом згідно з ухвалою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про вищу школу.

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 24.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 69.

Вони давали можливість потрапити в інститут, інакше вхід був дозволений лише за спеціальними перепустками з 14 до 16 години. А після 23 години пересування територією освітнього закладу було заборонено всім, окрім швейцара, директора та його помічників¹.

Питання свободи руху опосередковано видно з біографій освітян, котрі опинилися на роботі в Лубнах з різних куточків Країни Рад. Тут бачимо як короткі подорожі у межах адміністративних одиниць (власне, Лубни та навколишні села (Березоточа, Вільшанка, Засулля, Калайдинці, Лазірки, Литвяки, Лукім'я, Новаки, Михнівці, Снітин, Солониця, Тернів), Полтава й область (міста Гадяч, Миргород і Хорол; села й селища Білоцерківка, Велика Багачка, Великі Сорочинці, В'язівка, Келеберда, Нові Санжари, Покровська Багачка, Черевки, Яновщина, Яреськи). Були й трудові міграції в межах радянської України з міст (Артемівськ (нині Бахмут), Горлівка, Городня, Дніпропетровськ (нині Дніпро), Житомир, Запоріжжя, Зинов'євськ (нині Кропивницький), Кам'янець-Подільський, Київ, Конотоп, Маріуполь, Ніжин, Одеса, Олександрія, Прилуки, Ромни, Сквиря, Умань, Харків, Херсон) та сіл і селищ (Златопілля на Кіровоградщині, Сахновщина на Харківщині, Собичеве та Краснопілля на Сумщині). Найдовшими маршрутами можемо вважати переїзди на роботу до Лубен із Архангельська (2 тис. 83 км), Ленінграда (1 тис. 485 км), Сталінграда (1 тис. 99 км) (РРФСР) та Самарканда (3 тис. 645 км) (Узбецька РСР). Певне, для таких мандрів були свої причини й бонуси. Нагадаємо, що директор Лубенського інституту вдалим розташуванням Лубен на перетині транспортних шляхів заманював на роботу кадри – професора хімії П. Лапинського з Омська (РРФСР, за 3 тис. 360 км від Лубен), повідомляючи, що до Лубен можна було доїхати залізницею двічі на день із Харкова (11 годин) та Києва (5 годин)².

Така академічна мобільність була нормою. Це видно бодай з історії згадуваного керівника військового навчання тов.Глебова, який із легкістю міг собі дозволити трудову міграцію до одного з навчальних закладів Києва, Харкова, Полтави, Дніпропетровська, Кременчука, Одеси, Миколаєва та інших міст³.

Схожа ситуація була й зі студентами. Зміна спільноти була нормальною практикою і була прив'язана до зміни життєвих обставин.

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 50–51.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 56.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 2.

Так, молоді люди могли опинитися в Лубнах після природничого факультету Полтави чи фізмату Миколаєва¹. Умовною системою обмеження можна радянську систему організації набору до вищих педагогічних закладів у 1930-х роках. Вона була побудована на закріпленні районів за установами. Тому, наприклад, у 1936 р. до Лубенського учительського інституту змогли потрапити 210 осіб тільки з 12 районів Полтавщини, куди протягом навчального року й виїздили з агітацією робітники інституту². Зауважимо, що долання відстані від дому до вишу часто було причиною вибору навчання у закладі. Так, у 1936 р. Ф. Демченко мотивував свій вибір Лубенського учительського інституту саме близькою відстанню у 25 км від його рідного села, яку він міг подолати «зі своєю хворобою»³.

Аналіз поведінки в групі

З точки зору культурної антропології та соціології є дослідження сімейного та інтимного життя, куди входять питання залицяння, шлюбу, дітонародження, зради, сексу та сексуальності, утримання, моногамності та полігамності, розлучення тощо. Партійні документи часто рясніють справами щодо сімейного життя освітян, як це було з документами фондів Полтавського педагогічного вишу. Проте, у схронах Держархіву Полтавщини Лубенський інститут не забезпечений такими джерелами. Із тих, що є, про питання інтимності можемо говорити лише з позиції адміністративного нагляду. Наявність окремих гуртожитків для хлопців і дівчат свідчить про високий рівень контролю за проживанням студентів та їхніми можливостями до взаємодії у вільній і пізній час.

Питання забезпечення гідних умов для батьківства й материнства для викладачів інколи було головнішим за інші принади працевлаштування, як зарплата чи посади. Нагадаємо, що асистентка географії М. Гросул просила дирекцію забезпечити їй належні квартирні умови – сімейну квартиру, бо мала проживати з дитиною. Зауважимо, що вона була матір'ю-одиначкою⁴.

В одному ряді тут стоїть питання проблеми життєвого циклу в групі: сприйняття віку, дорослішання, старіння, смерті пам'яті тощо. Її можна

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4, 8.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–3.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 3.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 51.

досліджувати по згадках про меморіальні дати, заходах, некрологах, виступах до пам'ятних дат. Важливою є й поведінка всередині самої групи (нормативна регуляція внутрішнього життя, існування негласних правил поведінки групи та суспільних ритуалів, реакція на подразники матеріального та нефізичного світу). Окрема сторінка дослідження – суспільні девіації (страхи, адикцій (алкоголь, наркотики, азартні ігри), вплив вулиці¹, бунт проти групи чи норм поведінки, «культурний бунт»², екстремізм, стигматизація (навішування ярликів), причини девіації (генетичні, психологічні («слабоумство», «дегенеративність», «психопатія») «інфікування поганими нормами», соціальна нерівність, конфлікт норм, катаклізми, конфлікти (як довгі, антагоністичні, рефлексивні процеси, а не раптові емоційні спалахи³), «соціальні драми» з проявами лімінарності – перебування у суспільному вигнанні⁴ тощо). Сюди ж можна віднести опис життя спільноти в екстремальних умовах війни, голоду, депортацій тощо.

Питання девіацій є один із тих, що часто знаходили місце у протоколах партійних зборів та у наказах по інституту через необхідність реагувати на проступки, які розходилися з наявними уявленнями про мораль та радянським законодавством. Одним із таких явищ були пересуди. Плітки не мали бути поширеними у колі освітян, на глибоке переконання керівництва. свідченням цьому є історія щ Лубенського учительського інституту, що мала місце у березні 1937 року. Один із лекторів зайшов до вчительської і побачив, як лектор К. Мозок, вказував досить красномовно очима на товаришку Ганну Гаазе. Вона знала, що говорять про неї, то червоніючи, то блідніючи. З рештою, вона вголос сказала колегам, що не можна так безцеремонно себе вести. Однак, історія на цьому не скінчилася. Коли після конфлікту в учительській про нього довідалася інша колега, лекторка Пелех, яка обговорювала цю історію з єхидними усмішками під час сніданку лектури. Товаришка Гаазе звернулася до керівництва для вирішення конфлікту, бо брутальні розмови

¹ Costantino I. Paul Connerton, How modernity forgets (Review). *JASO-online. New Series*. Vol. II. 2010. №1–2. P. 87–90.

² Liidtke K. William Washabaugh. Flamenco: Passion, Politics, and Popular Culture (Review). *JASO*. Vol. XXVIII 1997. №. 2. P. 228–231.

³ Arun C. J. Beitina E. Schmidt and Ingo W. Schroder (eds), *Anthropology of Violence and Conflict*, London and New York: Routledge 2001. x, 229 pp., Index, References, Figures. (Review). *JASO*. Vol. XXXI. 2000. №1. P. 356–358.

⁴ Turner V. Frame, Flow and Reflection: Ritual and Drama as Public Liminality. *Japanese Journal of Religious Studies*. 1979. №6/4. P. 493.

та вульгарні усмішки були образливі для неї як співробітниці й жінки і цілком неприпустимі для вихователів¹.

Зауважмо, що питання моральності викладачів розглядалося лише крізь призму професійної етики. Критикувати освітянина в цей час у Лубнах могли лише колеги чи його керівництво. Здобувачі освіти такого права позбавлялися. Це видно бодай з історії, що трапилася зі студентами у 1937 році. Певне, першокурсники мали претензії до окремих викладачів, ставлячи неоднозначні питання на лекціях або ж перевіряючи знання лектури. Нам не відома точна причина критичного ставлення до наставників. Проте, реакція адміністрації закладу вищої освіти була категоричною. Вони змусили студента Колотилова висловити правильну «спільну позицію» молоді: «Де це написано, що студент I курсу може давати оцінку викладачеві? Викладач – це командир, від якого залежить отримання знань студентів. Студент береться критикувати не маючи на це права. ... Часто студенти ловлять лектора на слові, що поширює нехороші ідеї»²

Найбільше інформації можна знайти про дрібні порушення правил поведінки у гуртожитках та в навчальних аудиторіях. Це дає можливість уявити уподобання молоді та наповнити даними розділи про аналіз вільного часу. Наприклад, студент I курсу Черв'як природничого факультету був позбавлений права на проживання в гуртожитку за систематичне прошення внутрішнього розпорядку, бешкет, непристойну лайку та псування державного майна. За схожу поведінку його колега природничого Попович отримав лише догана³. До покарань з ідеологічним підтекстом могли доводити дрібні студентські хуліганства. Так, здобувач освіти Яндола самочинно взяв рупор у гуртожитку «Пожарка», обдуривши комірника, і грався ним, вигукуючи по приміщеннях. Він отримав сувору догану з попередженням за несоціалістичне ставлення до майна⁴.

Проблемним було питання куріння. Певне, студенти й викладачі особливо не переймалися тим, де і коли дістати цигарку й підпалити її. Нерідко це траплялося навіть у приміщенні закладу освіти. Це змусило керівництво видавати спеціальні заборони. Наприклад, в інституті було категорично заборонено курити в вестибюлі, окрім відведених місці на

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 10, 13.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 53.

³ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 103.

⁴ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 71.

1 поверсі збоку вбиральні (колишньої умивальні для дівчат) і на 3 поверсі збоку вбиральні (колишня умивальня для хлопців). Такий гендерний поділ був свідченням того, що палили представники обох статей¹. Прикметно, що в документах знаходимо інформацію про девіантну і делінквентну поведінку не лише студентів. Так, техробітник Бондаренко та техробітниця Ковтуненко були звільнені за пияцтво, хуліганство, роздачу майна інституту та побої робітників².

Осібну увагу слід приділити й аналізу формування світогляду досліджуваної спільноти (за можливості висвітлити національні, мовні (мовно-цивілізаційні³), політичні, геополітичні, релігійні переконання, виявити домінуючі урбаністичні міфи, забобони, проаналізувати самість («Я»), виявити звички і повторюваність дій). У продовження теми слід говорити про «екологію спільноти» – співжиття групи з представниками інших груп та організацій: симбіоз, паразитування, домінування, підлеглість, соціальна адаптація⁴ тощо.

Звісно, що найкраще таке відтворення відбувається під час включного спостереження за життям колективу. На матеріалах архівних джерел можлива лише умовна реконструкція світоглядних орієнтирів. Попри багату на події тоталітарну радянську добу, що відзначилася епохальними зсувами у сфері не лише політики, але й віри та культури загалом, наявний джерельний арсенал демонструє нам стан політичної свідомості лубенських освітян якнайкраще.

Відомо, що серед колективу студентів на всіх курсах у 1936 р. було приблизно 16% членів ВЛКСМ (91 особа)⁵. Вони разом із викладацьким колективом і були ядром, на яке і спрямовувався точковий удар комуністів пропаганди. У цей період відомо про формування «партійного ставлення» до міжнародних подій на Європейському континенті. Серед таких – громадянська війна в Іспанії, що саме почалася в 1936 між

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 52.

² Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 133.

³ Norum R. K. David Harrison, *When languages die: the extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge*, Oxford: Oxford University Press 2007 (paperback 2008), xi, 292 pp. (Review). *JASO-online. New Series*. Vol. I. 2009. №1. P. 104–106.

⁴ Гогохія Н. Практики повсякденної життєдіяльності українського суспільства в умовах формування тоталітаризму: соціальна адаптація селянства. *Історія повсякденності: теорія та практика*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 року / упор.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Б. П-Хм., 2010. С. 59.

⁵ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1–12.

республіканцями, лояльними до уряду лівого Народного фронту Другої Іспанської республіки, та націоналістами. З виступів на партійних зборах видно, що освітяни заявили про солідарність з іспанськими трудящими. Звісно, вони, певне, не знали, що ці трудящі сили республіканців склалися не лише різних республіканських, соціалістичних і комуністичних сил, але й із сепаратистських та анархістських партій. Викладачі були переконані, що допомагають боротися проти фашистських сил Франсіско Франко, тому одноразово відрахували іспанському революційному народові від денного заробітку від кожного робітника¹. Певне, їхні гроші були децицею того капіталу, котрий Генеральний секретар ВКП(б) Йосип Сталін використовував для надання матеріальної допомоги республіканським військам, попри ембарго Ліги Націй, передавши сотні літаків, танків і артилерійських гармат.

Серед питань внутрішньої політики найпалкіше і найчастіше зверталися до гострої у другій половині 1930-х років теми показового суду над групою колишніх керівників партії, у минулому активних учасників опозиції. Викладачі й студенти долучилися до обговорення процесу так званого «Антирадянського об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру», що тривав у Військовій колегії Верховного Суду СРСР із 19 до 24 серпня 1936 року з Григорієм Зінов'євим та Левом Каменєвим у якості основних обвинувачених. Не дивно, що після численних публікацій у пресі на шпальтах «Правди» (щоденна стенограма процесу), на сторінках «Літературної газети» в Лубенському учительському інституті зі схожими закликами про справедливий вирок над «троцькістсько-зінов'євською бандою» 25 серпня 1936 року виступили й інститутські партійці Моргуліс, Теплицький та Потімков².

Заяви лубенських освітян не вибивалися з концепції судилища у Москві, згідно з якою восени 1932 року підпільна троцькістська організація в СРСР та підпільною організацією члена ВКП(б) Григорія Зінов'єва, утворили умовний «об'єднаний центр» з метою захоплення влади проти волі народу, який, начебто, успішно будував соціалізм під керівництвом Сталіна СРСР. У виступах читаємо навіть про зв'язок Лева Троцького, Григорія Зінов'єва, Лева Каменєва та Івана Смирнова з іспанськими фашистами Франсіско Франко: «з відчуттям великого задоволення зустріли вирок найвищого суду над ворогам народу,

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 10.

² Там само.

дійшовши до спілки з фашистами, поступившими на службу до фашистських оранок, оскаженіла згряя Троцького, Зінов'єва, Каменєва, Смірнова та інших мерзотників підло, злодійськи вбила трибуна пролетарської революції, любимця нашого народу, Сергія Мироновича Кірова й готувала вбивство любимого вождя народу – Сталіна – і його славних соратників, керівників партії і уряду, товаришів Кагановича, Орджонікідзе, Ворошилова, Жданова, Косіора і Постишева. ... всі обурені з підлої роботи цих мерзотників-фашистів».

Звісно, що позиція щодо вирішення справи була радикальною – такою ж, яку займав сам партійний центр. Освітняни вимагали розстріл всіх підозрюваних, а також просили суд розслідувати зв'язок із бандою Троцького таких партійців як член ЦК РКП(б) Микола Бухарін (який за колективізацію назвав Сталіна «дрібним східним деспотом»), як завідувач бюро міжнародної інформації ЦК ВКП(б) Карл Радек та 1-й заступник народного комісара важкої промисловості СРСР Георгій Пятаков, бо, «...затаївшись, як гадюка, ворог своїм гадючим жалом наносити поразки переможному соціалізму».

Відповідно від освітян вимагали окремої уваги: «Від нас, як від вищої школи, в яку пролазить і шкодить всяке контрреволюційне охвістя, вимагається найсуворіша пильність. ... вона скерована на готування освіченого, культурного, вчителя-майстра педагогічної справи – на виховання радянського патріотизму нашої великої соціалістичної Батьківщини». Знайшли й своїх «ворогів» та «промахи». Такими, звісно, були якість навчання та заборонена в СРСР педологія – напрям у тогочасній науці, який пропонував об'єднання підходів медицини, біології, психології, педагогіки у навчанні й розвитку дитини. Однак, на загальному тлі особливо вирізнялася критика педагога Грабенка, який під час лекції чи то випадково, чи то спеціально сказав, що СРСР – тюрма народів, замість «Росія – тюрма народів». У світлі подій із судилищем у Москві лектор був змушений привселюдно пообіцяти, що за це собі колотиме голкою язика¹.

***

Як бачимо, залучення цивілізаційного, антропологічного та регіонального підходів у вивченні будення професійних колективів відбувається з урахуванням традиційних та нових для української науки методологічних прийомів. Спільноти розглядалися не просто як об'єднання людей, об'єднаних місцем роботи, а як окремі

¹ Держархів Полтавської області. Ф. Р-2118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 14–15.

«мікроцивілізації» з власними закономірностями розвитку, відмінностями поведінки в екстремальних умовах та особливостями реакції на зміни у соціально-економічному та культурно-політичному житті республіки. На прикладі Лубенського учительського інституту з обмеженою джерельною базою ми прослідкували віхи опису спільноти, які можуть лягти в основу компаративного аналізу різних соціальних груп в обраний історичний період.